

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÝCH ŠTÚDIÍ

Katedra medzinárodných vzťahov a európskych štúdií

Európske štúdiá

Komparácia slovenských parlamentných volieb
v rokoch 2012 a 2016 so zameraním
na stránky euroskepticizmu

Bakalárska práca

Eva Hancová

Vedúci práce: prof. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.

UČO: 450 584

Odbor: EVS1

Imatrikulačný ročník: 2015

Brno, 2018

Čestné vyhlásenie

Vyhlasujem, že som diplomovú prácu „Komparácia slovenských parlamentných volieb v rokoch 2012 a 2016 so zameraním na stránky euroskepticizmu“ vypracovala samostatne s použitím zdrojov uvedených v zozname použitej literatúry.

V Brne dňa 29. apríla 2018

Eva Hancová

Pod'akovanie

V tejto časti by som sa rada úprimne pod'akovala vedúcemu tejto diplomovej práce, prof. PhDr. Vítovi Hlouškovi, Ph.D. za jeho odborné rady, ochotu, trpezlivosť a najmä ľudský prístup, čím mi veľmi pomohol pri tvorbe mojej práce.

Obsah

1. Úvod.....	5
1.1 Cieľ práce a získavanie dát.....	6
2. Euroskepticizmus - vývoj a definície pojmu	9
2.1 Výber vhodnej typológie.....	13
3. Slovenské parlamentné voľby v rokoch 2012 a 2016.....	14
3.1 Situácia pred voľbami a európske dianie	14
3.2 Výsledky volieb 2012 a 2016 a zastúpenie strán v parlamente.....	16
4. Voľby 2012 a 2016 so zameraním na stranícky euroskepticizmus.....	18
4.1. Operacionalizácia	18
4.2 Slovenská národná strana	19
4.2.1. SNS 2012	19
4.2.2 SNS 2016.....	21
4.2.3 Zmeny v postoji.....	22
4.3 Sloboda a Solidarita.....	23
4.3.1 SaS 2012	23
4.3.2 SaS 2016.....	24
4.3.3 Zmeny v postoji.....	25
4.4 OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti.....	26
4.4.1 OĽaNO 2012	26
4.4.2 OĽaNO – NOVA 2016.....	27
4.4.3 Zmeny v postoji.....	28
4.5 SMER- sociálna demokracia	29
4.5.1 SMER-SD 2012	29
4.5.2 SMER-SD 2016	31
4.5.3 Zmeny v postoji.....	32
4.6 MOST-HÍD	32

4.6.1 MOST-HÍD 2012.....	32
4.6.2 MOST-HÍD 2016.....	33
4.6.3 Zmeny v postoji:	34
4.7 Kresťanskodemokratické hnutie.....	35
4.7.1 KDH 2012.....	35
4.7.2 KDH 2016.....	36
4.7.3 Zmeny v postoji:	37
4.8. Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana	38
4.8.1 SDKÚ-DS 2012	38
4.8.2 SDKÚ-DS 2016	39
4.8.3 Zmeny v postoji:	40
4.9 Nové strany vo voľbách 2016 a stranícky euroskepticizmus.....	40
4.9.1 KOTLEBA - ĽUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO	41
4.9.2 SME RODINA	41
4.9.3 SIEŤ	42
4.9.4 Postoj k európskej integrácii:.....	43
5. Zistenia a výsledky	44
6. Záver.....	47
7. Zoznam použitých zdrojov	49
7.1 Literatúra	49
7.2 Elektronické zdroje.....	50
7.3 Volebné programy strán	53

1. Úvod

Slovenský stranický euroskepticizmus je pomerne mladý koncept. V období pred a tesne po vstupe do Európskej únie sa totiž Slovenská republika líšila od svojich susedov z Vyšehradskej štvorky tým, že v jej národnej politike nebola skepsa voči európskej integrácii prítomná na takej úrovni, ako napríklad v Poľsku alebo Českej republike. Absencia výraznejšieho stranického euroskepticizmu v tomto období súvisela najmä s pomerne vysokou podporou európskej integrácie zo strany verejnosti.¹ Aj z toho dôvodu boli v 90. rokoch euroskeptické postoje strán veľmi rezervované a nedali sa označiť za systematickú kritiku. Náznaky mäkkého euroskepticizmu bolo však možné identifikovať napríklad u Ľudovej strany – Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) na čele s Vladimírom Mečiarom, Kresťanskodemokratického hnutia (KDH) a Slovenskej národnej strany (SNS).²

Proti vyššie uvedeným euroskeptickým stranám však stála slovenská opozícia, ktorá sa dlhodobo štylizovala do role garanta úspešného vstupu Slovenska do EÚ a NATO, čo viedlo po jej víťazstve vo voľbách v roku 1988 k tomu, že vstup do EÚ bol jedným z jej najvýznamnejších politických cieľov. Práve to bolo jedným z hlavných dôvodov prečo v slovenskej politike aj po voľbách roku 1988 absentoval výraznejší euroskeptický postoj a takmer každá relevantná politická strana zastávala optimistický postoj k EÚ. Výnimku pritom predstavovala iba KSS, ktorej vplyv na verejnosť bol však veľmi obmedzený.³

¹ TA3. Eurobarometer: Slováci sa cítia byť občanmi EÚ viac ako ostatní. In:TA3 [online]. 2. február 2013, 13:31 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<https://www.ta3.com/clanok/1015278/eurobarometer-slovaci-sa-citia-byt-obcanmi-eu-viac-ako-ostatni.html>>.

² LEŠKOVÁ, E. Slovensko. In: KANIOK, P.; HAVLÍK, V. Euroskepticizmus a země střední a východní Evropy. Brno: Masarykova Univerzita, 2006, s. 35. ISBN 80-210-4016-5.

³ SPÁČ, P. Anti-Europeanism and Euroscepticism in Slovakia. In: ResearchGate [online]. 16. február, 2017. [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/313772101Anti-Europeanism_and_Euroscepticism_in_Slovakia> s.2.

Pro-európska atmosféra zotrvala na Slovensku ešte dlho po vstupe do EÚ, nakoľko prvé náznaky konzistentného a systematického euroskepticizmu pozorujeme až s príchodom strany Sloboda a Solidarita v roku 2010. Práve obdobie od roku 2010 predstavuje akýsi míľnik slovenského euroskepticizmu a to nie len v súvislosti s vznikom SaS, ale aj v súvislosti s parlamentnými voľbami, ktoré sa uskutočnili v kontexte ekonomickej krízy a vyplavili na povrch prvú kritiku EÚ, ktorá vyvrcholila pri rozhodovaní o prijímaní eurovalu rozpadom vtedajšej vlády a vyhlásením predčasných parlamentných volieb v roku 2012.

1.1 Cieľ práce a získavanie dát

Množstvo odbornej literatúry na tému slovenského stranického euroskepticizmu sa zaoberá práve vyššie opísaným obdobím tesne pred a po vstupe Slovenska do Európskej únie, pričom niektoré publikácie sa venujú aj aktuálnejšiemu daniu v podobe vzniku euroskeptickej SaS. Pomerne podrobný rozbor problematiky slovenského stranického euroskepticizmu ponúka napríklad práca Petra Spáča *Anti-Europeanism and Euroscepticism in Slovakia*,⁴ ktorá bližšie približuje rezervované euroskepticke postoje slovenských strán a upozorňuje na dlhodobú absenciu systematickej kritiky európskej integrácie. Slovenským stranickým euroskepticizmom a slovenským politickým systémom ako takým sa pomerne detailne zaoberá aj Karen Henderson v publikácii *Euroscepticism or Europhobia: Opposition attitudes to the EU in the Slovak Republic*.⁵ Téma stranického euroskepticizmu býva častokrát priblížená aj v kontexte krajín strednej Európy ako napríklad E. Leškovou v práci *Slovensko*.⁶ či v publikácii J. Dura s názvom *Becoming mainstream? Euroscepticism among established parties in V4 countries*.⁷

⁴ SPÁČ, P., ref.. 3.

⁵ HENDERSON, K. Euroscepticism or Europhobia: Opposition attitudes to the EU in the Slovak Republic. In: Sussex European Institute [online]. SEI, 2001 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-5.pdf&site=266>>.

⁶ LEŠKOVÁ, E. ref. 2.

⁷ DURO, J. BECOMING MAINSTREAM? EUROSCEPTICISM AMONG ESTABLISHED PARTIES IN V4 COUNTRIES. In: Eurasian Journal of Social Sciences 4 (4) [online]. 2016 [cit. 2018-03-02].

Predložená diplomová práca sa však bude zaoberať aktuálnym vývojom stranického euroskepticizmu v období volieb v roku 2012 a 2016, nakoľko túto oblasť považujeme za menej rozoberanú. Nejedná sa však o kompletne nepreskúmaný koncept, nakoľko téme slovenských parlamentných volieb v roku 2012 a 2016 sa venoval napríklad Peter Spáč v spolupráci s Marekom Rybárom⁸ alebo portál EurActiv, ktorý vypracoval podrobnú analýzu postojov slovenských strán k EÚ v období volieb 2016, ktorá má obsahovo pravdepodobne najbližšie predmetu našej práce.⁹

Aj napriek tomu sme však presvedčení, že je možné obohatiť doterajšie odborné poznatky v oblasti slovenského stranického euroskepticizmu a to najmä o postoje všetkých politických strán, ktoré aspoň v jedných z vybraných volieb presiahli 5% volebné kvórum. Množstvo literatúry totiž nevenuje stranám rovnakú mieru pozornosti a absentuje podrobná analýza postojov všetkých parlamentných strán v období 2012 a 2016. Pokúsime sa preto identifikovať vývoj postojov jednotlivých strán a to prostredníctvom uskutočnenia komparácie postojov relevantných politických strán v slovenských parlamentných voľbách v rokoch 2012 a 2016. Obdobie volieb sme zvolili najmä z dôvodu, že parlamentné voľby považujeme za jednu z hlavných udalostí okolo ktorých je slovenská národná politika štruktúrovaná.

Cieľom tejto práce je teda poskytnúť prehľad o aktuálnom vývoji stranického euroskepticizmu a odpovedať na výskumnú otázku: **„Sú v slovenských**

Dosupné z: <<http://eurasianpublications.com/Eurasian-Journal-of-Social-Sciences/Vol.4-No.4-2016/EJSS-3.pdf>>.

⁸ RYBÁŘ, M.; SPÁČ, P.; VODA, P.; NEMČOK, P. Po stopách politického zemětřesení: Parlamentní volby na Slovensku v roce 2016. Brno: Muni Press, 2017. ISBN 978-80-7325-444-5.

⁹ GABRIŽOVÁ, Zuzana a Radovan GEIST. Rozšírenie bojového poľa?: Analýza postojov a programov slovenských politických strán pred voľbami do Národnej rady SR 2016. In: ACADEMIA [online] 2016 [cit. 2018-03-02]. Dosupné z: <https://www.academia.edu/33701642/E%C3%9A_vo_vo%C4%BEb%C3%A1ch_2016_Roz%C5%A1lenie_bojov%C3%A9ho_po%C4%BEa>.

parlamentných voľbách v rokoch 2012 a 2016 pozorovateľné rozdiely u vybraných politických strán v prejavoch stranického euroskepticizmu?“.

V centre nášho záujmu bude pritom snaha identifikovať, či v jednotlivých voľbách došlo k zmene postojov u relevantných politických strán k Európskej únii a prípadnému posunu na osi pro-európskeho prístupu a mäkkého až tvrdého euroskepticizmu a to oboma smermi. Priblížime však aj situáciu pred voľbami a aktuálnosť európskeho diania vo vybraných obdobiach a načrtneme výsledky volieb v kontexte zmien zastúpenia euroskeptických strán v parlamente.

Čo sa týka využitých dát a informácií, pri analýze postojov strán sme sa rozhodli vychádzať primárne z volebných programov politických strán, no pri nedostatku dostupných informácií v podobe absencie volebného programu alebo adresovania postoja k EÚ v programe, využijeme ako doplnkové zdroje oficiálne stanoviská strany či iné dostupné deklarácie stranických postojov. Dáta potrebné na uskutočnenie komparácie získame obsahovou analýzou daných dokumentov.

Na začiatku si priblížime termín euroskepticizmus, ktorého vymedzenie je kľúčové pre našu prácu, pričom upozorníme na vývoj tohto termínu, jeho existujúce definície a najvýznamnejšie typológie. Ďalej uskutočníme výber vhodnej typológie, potrebnú operacionalizáciu a pristúpime ku komparácií. V praktickej časti priblížime aktuálnosť európskeho diania v oboch voľbách, výsledky volieb a relevantné strany v tomto období, pričom hlavnú časť práce bude tvoriť analýza a následná komparácia postojov vybraných strán k európskej integrácii vo voľbách 2012 a 2016 a identifikácia ich prípadných zmien. Na konci práce si priblížime získané výsledky a odpoveď na výskumnú otázku a navrhne smer, ktorým by sa mal uberať ďalší výskum danej problematiky.

2. Euroskepticizmus - vývoj a definície pojmu

Pojem euroskepticizmus je relatívne nový termín, ktorý bol prvý krát použitý v roku 1985 v novinách *The Times*, kedy za euroskeptikov boli označení odporcovia spoločného trhu. Okrem odmietania spoločného trhu bol tento pojem spočiatku spájaný s pojmami ako je nacionalizmus či komunizmus. Za akýsi míľnik v tomto vnímaní euroskepticizmu sa častokrát považuje prejav Margaret Thatcherovej na summite ES v Bruggách, ktorý býva označovaný za prvý prejav konzistentného a sofistikovaného euroskepticizmu.¹⁰ Od prejavu Margaret Thatcherovej však euroskepticizmus prešiel pozoruhodným vývojom a postupne sa stal bežnou súčasťou mediálneho, politického aj akademického slovníka. Práve rastúca popularita termínu, je však častokrát prekážkou jeho jasnej konceptualizácie. Termín sa totiž nie len v médiách, ale aj politickej sfére frekventovane používa ako takzvaný catch-all termín, teda všetko-zastrešujúci pojem, ktorý sa spája s akýmikoľvek opozičnými postojmi voči Európskej únii a európskej integrácii. Takéto častokrát vágne používanie pojmu je jedným z hlavných zdrojov nejasností pri snahe o jeho jednotné zdefinovanie.

V našej práci sa zameriame primárne na stranícku formu euroskepticizmu, ktorá súvisí s postojmi politických strán k európskej integrácii. Pri prieskume odbornej literatúry zameranej na euroskepticizmus sme však zistili, že neexistuje jedna všeobecne platná definícia tohto pojmu a jeden univerzálny spôsob akým ho interpretovať. Na túto tému je vypracované množstvo odbornej literatúry v ktorej akademici priblížili rôzne definície a typológie euroskepticizmu a upozornili tak na rozdielne spôsoby uchopenia tohto fenoménu. Čo sa týka skúmaných definícií a typológií straníckeho euroskepticizmu, základné rozdiely medzi nimi sme identifikovali najmä v definovaní straníckeho euroskepticizmu

¹⁰ LECONTE, C. *Understanding Euroscepticism*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-22806. s.3.

bud' ako prístupu strany alebo ako ideológie, ďalej v negatívnom a pozitívnom vymedzení pojmu ako aj v jednotlivých kritériách pri typizovaní euroskeptických postojov.

Medzi jednu z najznámejších definícií a typológií euroskepticizmu patrí definícia Paula Taggarta, ktorý ako jeden z prvých v roku 1998 euroskepticizmus definoval ako: „*myšlienku podmienenej alebo kvalifikovanej opozície, rovnako ako myšlienku priamej a nekvalifikovanej opozície voči európskej integrácii*“.¹¹ Touto definíciou položil základy tradičnej typológie euroskepticizmu, ktorá rozdeľuje euroskepticizmus na dve základné vetvy a to mäkkú a tvrdú. Taggartove definície mäkkého a tvrdého euroskepticizmu však vyvolali debatu v akademickej sfére a čelili kritike na čele s Kopeckým a Muddem. Kritika bola nasmerovaná práve na rozdelenie euroskepticizmu na mäkkú a tvrdú vetvu, pričom najväčšej kritike čelila definícia mäkkého euroskepticizmu, ktorá bola označovaná za vágnu, príliš inkluzívnu a širokospektrálnu. Podľa Kopeckého a Muddeho táto definícia umožňovala zaradiť pod pojem mäkký euroskepticizmus takmer každý nesúhlas s akoukoľvek politikou a rozhodnutím zo strany Európskej únie.¹²

Autori v ich diele *Two Sides of Euroscepticism* z toho dôvodu navrhli alternatívnu typológiu, ktorou euroskeptikov rozdelili na štyri skupiny a to euroentuziastov, euroskeptikov, europragmatikov a euroodmietačov. Toto rozdelenie bolo založené na základe dichotómie, ktorú predstavoval postoj strany k európskej integrácii v rámci princípov Európskej únie a v rámci súčasného smerovania.¹³ Premyslená a detailne prepracovaná kritika zo strany Kopeckého a Muddeho však nezostala

¹¹ TAGGART, P. A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. In: *European Journal of Political Research* 33, 1998. s.363-368.

¹² KOPECKY, P.; MUDDE, C. The Two Sides of Euroscepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3, č.3, 2002. s. 297-326.

¹³ KOPECKY, P.; MUDDE, C., ref. 12.

bez reakcie Paula Taggarta, ktorý v spolupráci s Aleksom Szczerbiakom pôvodnú definíciu euroskepticizmu upravil.

Termín euroskepticizmus Taggart a Szczerbiak neskôr re-definovali ako „*všeobecný pojem, ktorý je viazaný s postojmi proti Európskej únii*“. Naďalej však zachovali prvé rozdelenie euroskepticizmu na mäkký a tvrdý. Tvrdý euroskepticizmus pritom definovali ako „*principiálnu opozíciu voči projektu európskej integrácii, stelesnenému v Európskej únii, ktorý je založený na predaní alebo prenesení právomoci na nadnárodnú inštitúciu akou je EÚ*“.¹⁴ Podľa autorov ho môžeme pozorovať u politických strán, ktoré zastávajú názor, že ich krajiny by mali vystúpiť z európskej únie alebo ktorých politiky sú nasmerované proti projektu európskej integrácie ako takej. Naopak, za mäkký euroskepticizmus označujú „*nie principiálnu opozíciu k projektu európskej integrácie ako transferu politickej moci smerom k nadnárodným silám, ale opozíciu voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii EÚ, založenú na odmietaní ďalšieho plánovaného rozširovania kompetencií EÚ*“.¹⁵

Taggartovo a Szczerbiakovo tradičné rozdelenie euroskeptických postojov na mäkké a tvrdé využil vo svojej práci aj N. Conti a obohatil ho o neutrálne alebo nevyhradené postoje a o postoje funkčných a identitárnych europeanistov. Nakoľko však Conti vychádzal vo svojej práci z definície Taggarta a Szczerbiaka nebudeme jej v našej práci venovať zvýšenú pozornosť.¹⁶

¹⁴ TAGGART,P.; SZCZERBIAK, A. *Opposing Europe?:the comparative party politics of Euroscepticism. Volume 2, Comparative and theoretical perspectives.* New York: Oxford University Press, 2008. ISBN: 9780199258307. s. 12

¹⁵ TAGGART,P.; SZCZERBIAK, A., ref 14.

¹⁶ CONTI, N.; VERZICHELLI, L. *The European Dimension of Political Discourse in Italy: A Longitudinal Analysis of Party Preferences.* In: Centro Interdipartimentale di Ricerca sul Cambiamento Politico [online]. December 2003 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.circap.org/uploads/1/8/1/6/18163511/occ_12.pdf> s.48.

Pri prieskume a štúdiu odbornej literatúry sme identifikovali, že u tradičných definícií a typológií ako je napríklad vyššie spomenutá Taggartova a Szczerbiakova typológia, je rozdelenie euroskeptických postojov pomerne široké, no absentuje jasné definovanie pro-európskeho prístupu. Na túto skutočnosť upozornil aj Peter Kaniok, ktorý vo svojej práci zvolil odlišný prístup a v jeho typológii približuje aj pro-európsky postoj. Typológia Petra Kanioka približuje tri typy postojov k integrácii a to euroskepticizmus, eurogovernmentalizmus a europeanizmus. Euroskepticizmus pritom definuje ako *„ideu, ktorá odmieta myšlienku, že by v priestore európskeho kontinentu malo dôjsť k presunu politickej moci smerom od národného štátu na nadnárodné teleso v intenciách EÚ, ktoré by vykonávalo funkcie štátu a ktoré by malo atribúty štátu“*¹⁷ Ďalej upresňuje, že ide o *„skutočnú opozíciu voči európskej integrácii ako hodnote“*. Euroskeptici teda podľa P. Kanioka nesúhlasia ani s medzivládnu ani nadnárodnou paradigmou pričom ich jazyk je kritický zameraný na negatíva integrácie.¹⁸

Čo sa týka tejto definície za zmienku stojí určite rozdiel vo vnímaní euroskepticizmu ako postoja alebo ideológie. Zatiaľ čo väčšina spomenutých typológií pristupuje k euroskepticizmu ako ku určitému typu postoja, Peter Kaniok v definícií označuje euroskepticizmus za ideový systém a v svojej práci ho prirovnáva napríklad k environmentalizmu. V akademickej sfére však prevláda vnímanie euroskepticizmu ako postoja a jeho označovaniu za ideu jasne oponovala napríklad Cecilé Leconte, ktorá v práci *Understanding Euroscepticism*, tvrdí, že *euroskepticizmus je postoj a definuje ho ako pojem, podobný populizmu, ktorý je podľa nej kompatibilný s akoukoľvek ideológiou, nakoľko nie je spojený s jedným a jednotným súborom ideí.*¹⁹

¹⁷ KANIOK, P. *Evropeanisté, eurogovernmentalisté a euroskeptici: reflexe euroskepticizmu a jeho stranických prejavů*. Brno, 2006. Dizertačná práca. Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra medzinárodných vzťahov a európskych štúdií. s. 30.

¹⁸ KANIOK, P. ref. 16. s. 94-95.

¹⁹ LECONTE, C. ref. 10. s.4

Posledná definícia, ktorú si priblížime taktiež označuje euroskepticizmus za postoj a je to definícia Chrisa Flooda, ktorého typológia rozlišuje šesť základných typov euroskeptikov a to odmietačov, revizionistov, minimalistov, gradualistov, reformistov a maximalistov.²⁰ Táto typológia je odlišná od vyššie spomenutých najmä tým, že zatiaľ čo u predošlých typológií bolo možné postoj politickej strany zaradiť pod jeden typ postoja k EÚ, u Floodovej typológie jedna strana môže prejavovať znaky viacerých vyššie spomenutých postojov. Za zmienku stojí aj skutočnosť, že autor sa v typológii vyhol adresovaniu euroskepticizmu ako samostatného typu.

2.1 Výber vhodnej typológie

V našej práci sme sa rozhodli vychádzať z Taggartovej a Szczerbiakovej definície euroskepticizmu a ich rozdelenia stranického euroskepticizmu na mäkký a tvrdý. Napriek tomu, že si uvedomujeme jej limity, sme presvedčení, že je pre našu prácu najvhodnejšia z nasledujúcich dôvodov. Čo sa týka Taggartovej prvej typológie a definície euroskepticizmu z roku 1998, pre prácu ju nevyužijeme, nakoľko došlo k jej úprave a prepracovaniu samotným autorom. Typológiu Kopeckého a Muddeho považujeme za veľmi dobre prepracovanú, no získanie dostatočných dát za účelom komparácie by bolo v našom prípade pravdepodobne veľmi náročné. Typológiu N. Contiho sme nebrali do úvahy, nakoľko vychádzala zo samotnej Szczerbiakovej a Taggartovej definície a preto považujeme za praktickejšie vychádzať z jej pôvodnej verzie.

Uvažovali sme aj nad využitím prehľadnej a jasnej definície euroskepticizmu od Petra Kanioka, no prišli sme k záveru, že nie je vhodná pre našu prácu, nakoľko našim cieľom je komparovať euroskeptické prejavy politických strán a identifikovať

²⁰ FLOOD, Ch.; USHERWOOD, S. In: ResearchGate [online]. Január, 2005. [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/228490382_Positions_Dispositions_Transitions_A_model_of_Group_Alignment_on_EU_Integration>. s. 5-6.

zmeny v jednotlivých voľbách a táto typológia vymedzuje iba jeden typ euroskepticizmu.

K výberu definície a typológie Paula Taggarta a Alexandra Szczerbiaka nás viedlo najmä ich negatívne vymedzenie pojmu, nakoľko sme presvedčení, že by nám mohlo pomôcť v nejasných prípadoch. Rozdelenie prejavov euroskepticizmu na mäkký a tvrdý nám umožní identifikovať či došlo u strán nie len k zmenám od proeurópskeho postoja k euroskepticizmu a naopak, ale aj k zmenám od mäkkého k tvrdému euroskepticizmu a naopak.

3. Slovenské parlamentné voľby v rokoch 2012 a 2016

3.1 Situácia pred voľbami a európske dianie

Čo sa týka situácie pred voľbami v roku 2012, považujeme za potrebné rozobrať ju v kontexte volieb z roku 2010, nakoľko sa jednalo o predčasné voľby. Rok 2010 predstavoval významný míľnik v slovenskom straníckom euroskepticizme, pretože v tomto období strany začali ustupovať od pôvodne rezervovanejšieho prístupu ku kritike Európskej únie. Jedným z hlavných dôvodov tejto zmeny bola grécka finančná kríza a s ňou spojený Európsky finančný stabilizačný mechanizmus (ESFS), ktorý sa stal terčom pomerne výraznej kritiky. Najvýraznejšie sa proti riešeniam Európskej únie angažovala novovzniknutá Sloboda a Solidarita, ktorá sa už vo svojom volebnom programe k voľbám v roku 2010 profilovala ako euroskeptická a tento postoj potvrdila tým, že výrazne oponovala prijatiu eurovalu. SaS prijatie ESFS spájala s prijatím roly Slovenska ako malého a slabého hráča v Európe a podporovanie nezodpovednej politiky členských štátov Európskej únie.²¹

²¹ SLOBODA A SOLIDARITA. SaS je jednotná, euroval naďalej odmieta. In: SaS [online]. 20. september, 2011 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<http://www.sas.sk/detail/844/sas-je-jednotna-euroval-nadalej-odmieta/obsah>>.

Značné rozpory vo vláde ohľadom prijímania eurovalu tak vyvrcholili krízou pravicovej vlády na čele s Ivetou Radičovou. Na odmietavý postoj SaS premiérka nakoniec reagovala spojením hlasovania o prijatí ESFS s vyslovením dôvery jej vláde. Výsledkom hlasovania NR SR bol rozpad Radičovej vlády, nakoľko poslanci dočasný euroval neschválili. Z tohto dôvodu boli vyhlásené nami rozoberané predčasné voľby v roku 2012.

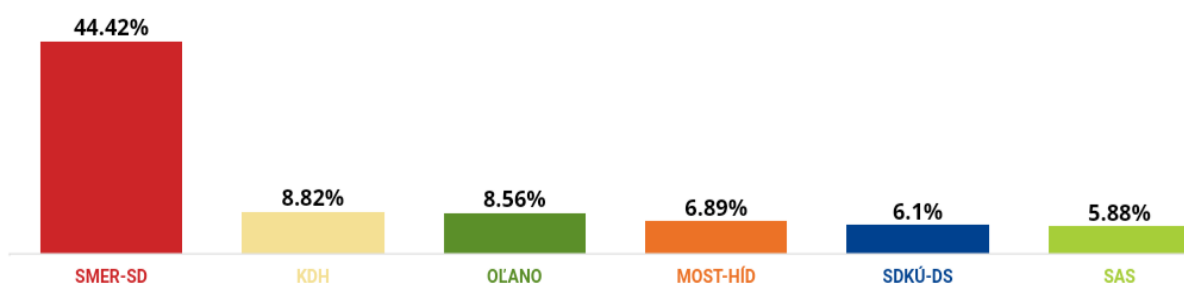
Podobne ako obdobie pred voľbami v roku 2012 aj v roku 2016 bolo európske dianie v centre pozornosti slovenskej verejnosti. Zatiaľ čo v roku 2012 bola kritika voči EÚ zameraná najmä na finančnú oblasť, v roku 2016 zohrala veľkú rolu bezpečnostná otázka. V období volieb 2016 môžeme identifikovať dve hlavné udalosti, ktoré vyvolali kritické postoje voči EÚ na domácej pôde. Prvou udalosťou bola vojna na Ukrajine. Ukrajinská kríza vyvolala verejnú debatu, ktorá bola spojená najmä s témou národnej a energetickej bezpečnosti a ďalej s témou sankcií voči Rusku. Druhou významnou udalosťou bola utečenecká kríza, ktorá sa stala zdrojom kritiky u mnohých strán v predvolebnej kampani. V kontexte utečeneckej krízy bola jedna z najviac rozoberaných tém problematika utečeneckých kvót, ktorá vyvolala pomerne búrlivú verejnú debatu. Slovenská vláda na čele s premiérom Róbertom Ficom prejavila spolu s vládami krajín Vyšehradskej štvorky silný odpor voči kvótam a v médiách a diskusiách sa čoraz viac začali objavovať termíny ako napríklad diktát Bruselu, národné záujmy a bezpečnosť, suverenita a iné.²²

Tým aký dopad mala migračná kríza na slovenské voľby v roku 2016 a do akej miery ovplyvnila parlamentné voľby sa podrobne zaoberá napríklad publikácia *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*, v ktorej autori približujú skutočnosť, že do roku 2015 bola téma migrácie a azylovej politiky skôr okrajovou problematikou pričom páve v období pred parlamentnými voľbami sme

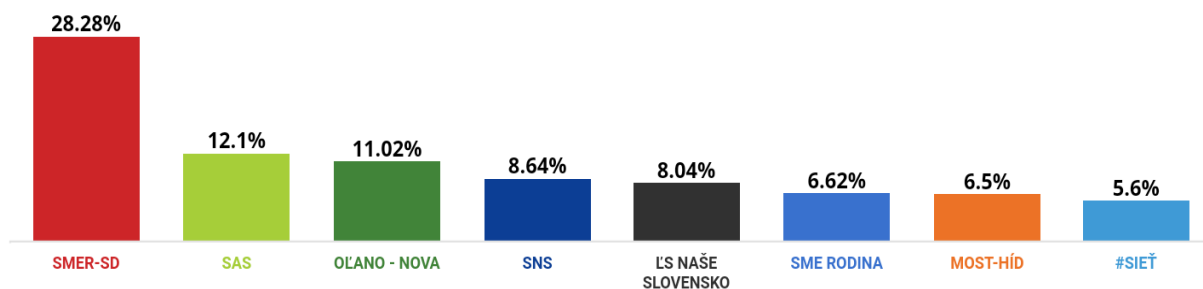
²² KRÁLIKOVÁ, M. EUROSCEPTICISM IN SLOVAKIA: THE BROKEN PROMISE OF PROSPERITY AND STABILITY. In: TruLies [online]. 2016. [cit. 2018-05-04]. Dostupné z: <<http://trulies-europe.de/?p=1198>>.

mohli pozorovať posun tejto témy z periferie do centra záujmu politickej elity. V dôsledku tohto posunu sa utečenecká kríza stala jednou z najviac rozoberaných tém počas predvolebných diskusií v roku 2016.²³

3.2 Výsledky volieb 2012 a 2016 a zastúpenie strán v parlamente

Výsledky parlamentných volieb 2012²⁴

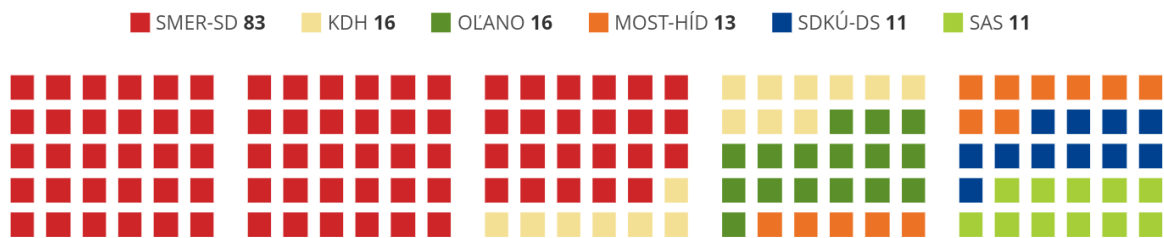

Výsledky parlamentných volieb 2016²⁵

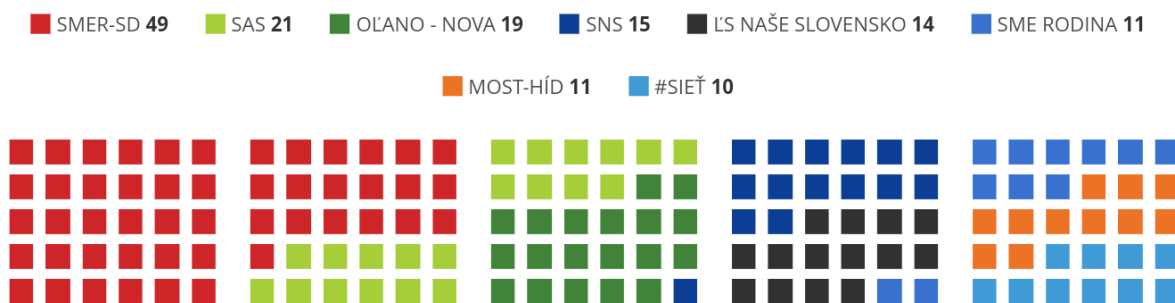
²³ HLINČÍKOVÁ M.; MESEŽNIKOV, G. Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2016. ISBN: 978-80-89345-60-1. s.9.

²⁴ SME VOLBY. Parlamentné voľby 2012 – výsledky. In: SME [online]. 2012. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2012/vysledky>>.

²⁵ SME VOLBY. Parlamentné voľby 2016 – výsledky. In: SME [online]. 2016. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2016/vysledky>>.

Počet získaných kresiel v parlamente 2012²⁶

Počet získaných kresiel v parlamente 2016²⁷

Dôležitou súčasťou volieb, ktorú nemôžeme v tejto práci prehliadnúť sú samotné výsledky, ktoré sa týkajú získaných hlasov a kresiel v parlamente. Práve tieto výsledky nám umožnia definovať našu výskumnú vzorku a identifikovať, postoje ktorých strán budeme v našej práci analyzovať a komparovať (viď kapitola 4).

Na základe vyššie uvedených grafov a obrázkov môžeme vidieť, že v roku 2012 zvíťazila vo voľbách strana SMER-SD s rekordným výsledkom v podobe 44,42 % získaných hlasov a 83 parlamentných kresiel. Tento výsledok spôsobil, že strana SMER-SD získala ústavnú väčšinu v parlamente a pre funkčné obdobie 2012-2016 vznikla na Slovensku jednofarebná vláda tejto strany na čele s premiérom Róbertom Ficom. 5% volebnú klauzulu prekonalí ďalej strany KDH, OĽANO, MOST-HÍD, SDKÚ-DS a SaS.

²⁶ SME VOĽBY. ref. 24.

²⁷ SME VOĽBY. ref. 25.

V roku 2016 sa politická moc rozštiepila medzi dokopy 8 politických strán, ktoré prekonalí 5% volebnú klauzulu a získali tak mandáty v parlamente. Víťazstvo z roku 2012 obhájila strana SMER-SD aj napriek tomu, že zaznamenala pomerne výrazný pokles hlasov z pôvodných 44,42 % na 28,28 %. Vo voľbách opäť uspeli strany SaS, OĽaNO a MOST-HÍD a pozorujeme návrat strany SNS do parlamentu. Okrem etablovaných strán však vo voľbách uspeli aj tri novovzniknuté politické strany a to KOTLEBA- ĽSNS, SME RODINA a SIEĎ. Výsledkom volieb bol vznik vládnej koalície pre funkčné obdobie 2016-2020, ktorú tvorili pôvodne štyri strany a to SMER-SD, SNS, MOST-HÍD a strana SIEĎ. SIEĎ však neskôr opustila koalíciu a vznikla vládna trojkoalícia na čele s premiérom Róbertom Ficom. V roku 2018 však opäť došlo k zmenám vo vláde v podobe demisie Róberta Fica z funkcie a jeho nahradením Petrom Pellegrinim v kontexte vraždy novinára Jána Kuciaka a Martynty Kušnírovej.

4. Voľby 2012 a 2016 so zameraním na stranícky euroskepticizmus

4.1. Operacionalizácia

V nasledujúcej časti tejto práce sa budeme podrobne venovať skúmaniu postojov vybraných politických strán k európskej integrácii v rokoch 2012 a 2016 pričom naším cieľom bude získať odpoveď na výskumnú otázku: **„Sú v slovenských parlamentných voľbách v rokoch 2012 a 2016 pozorovateľné rozdiely u vybraných politických strán v prejavoch stranického euroskepticizmu?“**. Zameriame sa preto na identifikáciu postojov jednotlivých strán k EÚ a komparáciou dospejeme k záveru, či u danej strany došlo k zmene.

Ako sme už vyššie uviedli, vychádzať budeme z Taggartovej a Szczerbiakovej definície euroskepticizmu. Strany teda budeme v jednotlivých obdobiach deliť na pro-európske, mäkké euroskeptické a tvrdé euroskeptické. Kľúčovými znakmi

pre zaradenie strany ako mäkkej euroskeptickej budú prejavy opozície voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii európskej integrácie, ale absencia principiálnej opozície voči nej. U tvrdých európskych strán to bude prítomnosť principiálnej opozície voči projektu európskej integrácie, stelesnenému v EÚ ako takej. A za znak pro-európskeho prístupu budeme považovať absenciu opozície voči smerovaniu a prehľbovaniu integrácie spolu s absenciou principiálnej opozície voči EÚ.

Rozoberať budeme pritom postoje všetkých strán, ktoré na základe vyššie uvedených výsledkov (viď podkapitola 3.2) prekonalí 5% volebnú klauzulu aspoň v jedných z vybraných volieb 2012 a 2016 a získali ak mandáty v parlamente. Našu vzorku budú teda tvoriť strany: SNS, SaS, OĽaNO, SMER-SD, MOST-HÍD, KDĽ a SDKÚ-DS a priblížime si aj postoje novovzniknutých strán ako je KOTLEBA-ĽSNS, SME RODINA a SIEŤ.

4.2 Slovenská národná strana

4.2.1. SNS 2012

Slovenská národná strana je jedna z mála slovenských politických strán, ktoré už pri vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie prejavovala určité rysy euroskeptických postojov aj napriek prevládajúcemu euro-optimizmu, čo prisudzujeme jej pro-národnej orientácii. Vo voľbách v roku 2012 bol lídrom strany Ján Slota. Strana SNS bola pod jeho dlhodobým vedením radikalizovaná a zaujímala negatívny postoj, nie len voči maďarskej a rómskej menšine, ale častokrát verejne spochybňovala aj medzinárodné organizácie a inštitúcie.²⁸

Program strany pre voľby 2012 bol rozdelený na niekoľko častí, pričom postoj k EÚ strana približuje v časti, ktorá sa zaoberá zahraničnou politikou a európskou integráciou. Problematiku EÚ však adresuje aj na začiatku programu, kde využíva

²⁸ TREND. Slota v SNS končí. Vedenie ho vylúčilo. In: TREND [online]. 24. apríl 2013. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/slota-v-sns-konci-vedenie-ho-vylucilo.html>>.

pomerne kritickú rétoriku. Na prvej strane programu SNS tvrdí, že cieľom strany je uskutočniť rozbor skutočného stavu Slovenskej republiky, po ktorom má nasledovať reforma EÚ v podobe ukončenia prúdenia financií do eurovalu a vystúpenia problémových krajín z eurozóny. SNS v programe mieri kritiku voči EÚ aj na mzdovú politiku a tvrdí, že: „*ak je EÚ solidárna s darebáckymi štátmi, ktoré mŕňajú, musí byť solidárna aj s pracujúcimi občanmi.*“²⁹ Ďalej kritizuje byrokráciu, neefektívnu solidaritu EÚ, obmedzovanie suverenity, dlhovú krízu, a ignorovanie národov.³⁰ SNS upozorňuje aj na globalizačné dôsledky členstva Slovenska v EÚ v podobe kultúrnej výzvy a apeluje na to, že je proti redukovaniu národnej kultúry.

V úvodných kapitolách sme priblížili aktuálnosť témy eurovalu v období volieb 2012. Strana vo volebnom programe jasne deklarovala svoj nesúhlas s eurovalom tvrdením, že je za „*zastavenie ďalšieho nalievania peňazí do neistého eurovalu a vylúčenie problémových krajín z eurozóny*“. Strana tvrdí, že pokiaľ si EÚ chce zachovať svoju pozíciu a posilniť jednotnú menu, musí dôjsť k jej reforme.³¹ Svoj kritický postoj k eurovalu strana potvrdila aj počas hlasovania o jeho prijatí v roku 2011, keď poslanci SNS oficiálne odmietli jeho podporu.

Za zmienku stojí aj skutočnosť, že SNS v programe upozorňuje, že v nevyhnutnom prípade môže mať zmena EÚ, ktorú strana požaduje, podobu vystúpenia SR z Európskej únie a eurozóny.³² Tvrdší euroskeptický postoj naznačil aj Ján Slota, vyjadrením, že Slovenská republika by mala uvažovať nad vystúpením z EÚ.³³

²⁹ SLOVENSKÁ NÁRODNÁ STRANA. VERNOSŤ SLOVENSKU: Programové memorandum SNS. 2012. s. 3.

³⁰ SNS, ref. 29. s. 10.

³¹ SNS, ref. 29 s.1.

³² SNS, ref. 29 s.1.

³³ AKTUALITY. Euroskeptik Slota: Mali by sme uvažovať o odchode z EÚ. In: Aktuality [online]. 28. september 2016.[cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.aktuality.sk/clanok/194289/euroskeptik-slota/>>.

Napriek prítomnosti rétoriky, ktorá naznačuje možnosť tvrdého euroskeptického postoja strany v budúcnosti, však tieto vyjadrenia nepovažujeme za prejav tvrdého euroskepticizmu v danom období nakoľko SNS v programe jasne deklaruje, že má úprimný záujem na zachovaní EÚ, ale v jej zmenenej forme nakoľko súčasné smerovanie považuje za snahu o vytvorenie byrokratického superštátu.³⁴ Strana v programe ďalej deklaruje, že podporuje existenciu únie národných štátov a že Slovensko je pro-európska krajina.³⁵

4.2.2 SNS 2016

Strana SNS po voľbách v roku 2012 prešla rebrandingom pod vedením nového predsedu strany Andreja Danka, ktorý nahradil dlhoročného a kontroverzného predsedu Jána Slotu. Napriek tomu, že strana prešla pomerne výraznou reorganizáciou, však v programatike z roku 2016 nepozorujeme výrazne zmeny v profilácii strany voči EÚ nakoľko SNS opäť zastáva reformu EÚ. Program strany pre rok 2016 má názov *Volebný program pre silný štát 2016-2020* a nesie sa pod heslom hrdo, odborne a slušne.

Väčšina volebného programu z roku 2016 je orientovaná prevažne na domácu politiku. Program z roku 2016 je rozčlenený na 12 základných bodov, pričom oficiálny postoj strany k EÚ bol zahrnutý v poslednom, dvanástom bode s názvom *Volebný program pre Štát a Zahraničnú politiku*. Strana v tomto bode jasne deklaruje, že jej cieľom je iniciovať a podporiť dôslednú reformu Európskej únie, pričom zmeny preferuje najmä v oblasti spravodlivosti, byrokracie a kompetencií členských štátov. Strana približuje svoje ciele na úrovni EÚ najmä v kontexte Slovenska v role predsedníckeho štátu EÚ. Nespokojnosť s aktuálnym stavom EÚ

³⁴ SNS, ref. 29. s. 10

³⁵ SNS, ref. 29. s. 10.

prejavuje vyjadrením snahy o revíziu Lisabonskej zmluvy, reformu inštitúcií EÚ a byrokratického systému.³⁶

4.2.3 Zmeny v postoji

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
SNS 2012	Áno (za zmenenú formu EÚ, byrokracia, euroval, vystúpenie problematických štátov z eurozóny, mzdová politika)	Nie
SNS 2016	Áno (otvorenie Lisabonskej zmluvy, byrokracia, reforma inštitúcií)	Nie

Slovenská národná strana je v období volieb 2012 strana prejavujúca mäkký euroskeptický postoj nakoľko vo volebnom programe jasne prejavuje nespokojnosť so súčasným smerovaním Európskej únie . Navrhuje reformy vo viacerých oblastiach ako je byrokracia, zmeny právomocí inštitúcií či vo výške kvót na produkciu. V období volieb 2016 si SNS udržiava svoj mäkký euroskeptický postoj, nakoľko kritiku opäť smerovala na viac ako jednu politiku EÚ a jej cieľom bola dôsledná reforma EÚ a revízia Lisabonskej zmluvy.

Aj keď v roku 2012 došlo pomerne výraznej reorganizácii SNS, môžeme skonštatovať, že v oficiálnych postojoch strany k EÚ v roku 2012 a 2016 nepozorujeme posun na osi mäkkého a tvrdého euroskepticizmu. Strana ani v jednom programe principiálne neoponuje EÚ a jej cieľom nie je vystúpenie Slovenska z EÚ. V roku 2012 však upozorňuje na možný tvrdší euroskeptický postoj

³⁶ SLOVENSKÁ NÁRODNÁ STRANA. Hrdo, odborne, slušne: Volebný program pre silný štát 2016-2020. In: SNS [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <http://sns.sk/wp-content/uploads/2017/04/volebny_program_2016.pdf>.

v budúcnosti v podobe podpory vystúpenia Slovenska z EÚ či eurozóny. To potvrdil aj ku koncu svojho pôsobenia na pozícii predsedu strany Ján Slota. Andrej Danko však v tejto rétorike nepokračoval a tvrdý euroskeptický postoj vo volebnom programe strany z roku 2016 nebol prítomný. Za zmienku stojí aj skutočnosť, že mnohé vyjadrenia či náznaky o postoji strany k vystúpeniu z EÚ či už v podobe programu strany z roku 2012 alebo vyjadrení členov strany, ktoré boli v minulosti dostupné na webovej stránke SNS, nie sú v súčasnosti k dispozícii.

4.3 Sloboda a Solidarita

4.3.1 SaS 2012

Ako sme už vyššie spomenuli, strana SaS zohrala svojim euroskeptickým postojom výraznú rolu v slovenskej politike, keď jej odpor voči prijatiu eurovalu spôsobil pád vlády a vyhlásenie predčasných volieb v roku 2012. V roku 2010 sa strana profilovala ako mäkká euroskeptická strana a priniesla prvé náznaky systematického stranického euroskepticizmu do slovenskej politiky.

V roku 2012 predstavila strana volebný program s názvom *Volebný program SaS pre budúce generácie* a svoj postoj k EÚ deklaruje najmä v bode deväť, ktorý je venovaný zahraničnej politike Slovenskej republiky. SaS v programe upozorňuje na prítomnosť finančnej krízy a nespokojnosť strany s vedením EÚ, Európskou centrálnou bankou a prehnanou byrokraciou. SaS deklaruje aj odmietanie dočasného a trvalého Eurovalu a podobne ako SNS, je pre návrat k začiatkom EÚ a odmieta ďalšie prehlbovanie integrácie, čo je jasným vyjadrením mäkkého euroskeptického postoja.³⁷

³⁷ SLOBODA A SOLIDARITA. Volebný program SaS pre budúce generácie. 2012. In: SaS [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://manifesto-project.wzb.eu/down/originals/96440_2012.pdf> s. 56 a 63.

Napriec celým programom strana smeruje veľkú časť svojej kritiky najmä na ekonomickú stránku EÚ a to v spojitosti s eurozónou, finančnou krízou, odmietaním stabilizačných mechanizmov, harmonizácie európskych daní a prehnanou administratívnou záťažou európskej byrokracie na slovenských podnikateľov. Mimo iné strana výrazne kritizuje aj nerovnosť medzi členskými štátmi EÚ vo výške poľnohospodárskych dotácií a predlžovanie ich odstránenia.³⁸

V programe identifikujeme systematickú kritiku podloženú konkrétnymi argumentami a možnými riešeniami. Strana adresuje problematiku EÚ napriec celým programom a jednotlivé domáce politiky dáva do kontextu záväzkov vyplývajúcich z členstva Slovenskej republiky v EÚ a jeho dopadu na danú politiku.

4.3.2 SaS 2016

V roku 2016 sa volebný program SaS niesol pod heslom „*aby sa doma oplatilo pracovať, podnikat' a žiť*“.³⁹ Strana v bode číslo jedenásť s názvom *Vnútro a obrana* vyjadruje svoj postoj k migračnej kríze EÚ vyjadrením, že vynútená solidarita prestáva byť solidaritou a stáva sa diktátom. SaS kladie dôraz na suverenitu štátu a ochranu jeho hraníc, hraníc EÚ a hraníc Schengenského priestoru a prejavuje jasný odpor voči povinným utečeneckým kvótam.⁴⁰ Svoj postoj k EÚ a pomerne výraznú nespokojnosť s aktuálnym európskym dianím približuje v bode číslo dvanásť, ktorý sa venuje zahraničnej politike SR. SaS v ňom kritizuje neschopnosť únie efektívne riešiť dlhovú či utečeneckú krízu a vinu pripisuje veľkým členským štátom. Skeptický postoj strany zotrváva nasmerovaný voči byrokracii v EÚ, tlačaniu peňazí

³⁸ SAS, ref. 37.

³⁹ SLOBODA A SOLIDARITA. Volebný program. Parlamentné voľby 2016: aby sa doma oplatilo pracovať, podnikat' a žiť. In: SaS [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://www.sas.sk/detail/4065/nr-sr-2016/subory>> s. 1

⁴⁰ SAS, ref. 39. s.50.

ECB, k eurovalu a pretrvávajúcej nerovnosti vo výške poľnohospodárskych a technologických dotácií medzi jednotlivými krajinami.⁴¹

4.3.3 Zmeny v postoji

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
SaS 2012	Áno (byrokracia, výška poľnohospodárskych kvót, stabilizačné mechanizmy, návrat k pôvodným hodnotám, sankcie)	Nie
SaS 2016	Áno (byrokracia, riešenia krízy, euroval, poľnohospodárske a technologické dotácie)	Nie

Napriek tomu, že v roku 2012 strana prejavuje nespokojnosť s ďalším prehľbovaním a preferuje návrat k pôvodnej štruktúre, čo je jasným prejavom jej mäkkého euroskeptického postoja, sa k EÚ SaS stavia prevažne pragmaticky a je si vedomá aj pozitív členstva. Naprieč celým programom sme neidentifikovali principiálnu opozíciu voči EÚ ako takej alebo členstvu SR v jej štruktúrach. Práve naopak, strana jasne deklaruje, že Spoločnú bezpečnostnú a obrannú politiku EÚ považuje za základ bezpečnosti Slovenskej republiky, ďalej vyjadruje pozitívny postoj k využívaniu eurofondov a upozorňuje na ich možný prínos pre domácu politiku.⁴² Strana v roku 2012 teda prejavuje znaky mäkkej euroskeptickej strany, nakoľko kritizuje súčasný stav EÚ a je proti ďalšiemu prehľbovaniu integrácie, no nestavia sa principiálne proti EÚ a integrácii ako takej.

Tento postoj strana zachovala aj v roku 2016, kedy nadväzuje na kritiku z roku 2012 pričom ju obohacuje o bezpečnostný aspekt v kontexte utečeneckej krízy.

⁴¹ SAS, ref. 39. s. 55.

⁴² SAS, ref. 39. s.50.

Vystúpenie Slovenska z EÚ nie je cieľom strany ani v roku 2016, čo verejne potvrdil aj líder strany, ktorého sa média pýtali na postoj SaS k možnému referendu o vystúpení Slovenska z EÚ. Richard Sulík sa jasne vyjadril, že strana by takéto referendum nepodporila a že v ňom nevidí zmysel, nakoľko si je vedomá výhod v podobe eurofondov, voľného trhu či spoločnej meny, ktoré vyplývajú z členstva a momentálne prevažujú nad akýmikoľvek nevýhodami.⁴³ U strany SaS v jednotlivých voľbách nepozorujeme posun na osi mäkkého a tvrdého euroskepticizmu a počas volieb si naďalej zachováva svoj veľmi konzistentný mäkký euroskeptický postoj.

4.4 OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti

4.4.1 OĽaNO 2012

OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti predstavili v roku 2012 *Program pre slušné a prosperujúce Slovensko*, ktorý pozostával z desiatich bodov. Svoj postoj k EÚ strana priblížila v desiatom bode s názvom *Dôstojné postavenie a zodpovedný hlas Slovenska na medzinárodnej scéne a v EÚ*. Strana vylučuje tvrdý euroskeptický postoj ihneď v prvej vete desiateho bodu, kde tvrdí, že: „*Slovensko patrí do EÚ a musí byť jej hrdou a stabilnou súčasťou*“.⁴⁴ Toto tvrdenie však dopĺňa o vyjadrenie nespokojnosti s byrokraciou na úrovni EÚ, keď bruselských úradníkov označuje za dobre platených a nikomu sa nezodpovedajúcich.⁴⁵

Okrem byrokratickej záťaže OĽaNO kritiku voči EÚ smeruje najmä na harmonizáciu európskych daní a dotačné systémy, pričom najväčšiu kritiku smeruje

⁴³ AKTUALITY. Video: Sulík o možnom referende o vystúpení Slovenska z EÚ. In: Aktuality [online]. 27. jún 2016.[cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.aktuality.sk/clanok/350984/sulik-o-moznom-referende-o-vystupeni-slovenska-z-eu/>>.

⁴⁴ OBYČAJNÍ ĽUDIA A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI. Volebný program hnutia OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti pre voľby do NR SR v roku 2012. 2012. s. 21.

⁴⁵ OĽANO, ref. 44.

voči diskriminácii v spoločnej poľnohospodárskej politike EÚ, ktorú v súčasnej podobe navrhuje zrušiť.⁴⁶

4.4.2 OĽaNO – NOVA 2016

Zatiaľ čo v roku 2012, strana prezentovala dvadsaťdva stranový program, v roku 2016 mal *Program za ľudské a rozumné Slovensko* 145 strán a strana priniesla naozaj prepracovaný plán svojej politiky. Program pozostával z 10 bodov, pričom problematike EÚ sa najviac venoval v bode zaoberajúcom sa zahraničnou politikou Slovenskej republiky, ale zmienky o záväzkoch vyplývajúcich z členstva môžeme identifikovať naprieč celým programom.

Kritický postoj strany k EÚ sme identifikovali najmä k prehnanej byrokracii systému hodnotenia a výberu projektov pre finančné dotácie. Ďalej kritizuje korupciu na domácej pôde v kontexte eurofondov a tvrdí, že jej cieľom je v týchto oblastiach presadiť zmeny.⁴⁷ OĽaNO opäť adresuje nerovnosť vo výške poľnohospodárskych dotácií medzi jednotlivými členskými štátmi a navrhuje revíziu tejto oblasti. Ďalším zdroj kritiky EÚ je jej príliš pomalá prispôsobivosť meniacemu sa prostrediu v kontexte ukrajinskej krízy a v riešení otázky energetickej bezpečnosti.⁴⁸

Strana v bode, ktorý sa venuje zahraničnej politike Slovenskej republiky prejavuje nespokojnosť s v tej dobe ešte len možnosťou Brexitu, ďalej s dlhovou krízou a primalou diplomatickou snahou EÚ o vyriešenie konfliktov v severnej Afrike. Strana v tejto časti adresuje aj problematiku migrácie a tvrdí, že: „*Spoločné európske riešenie musí byť založené na vzájomnej solidarite*“. OĽaNO apeluje na zvýšenie

⁴⁶ OĽaNO, ref. 44.

⁴⁷ OBYČAJNÍ LUDIA A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI. Program za ľudské a rozumné Slovensko. In: OĽaNO [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <http://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2016/03/PROGRAM_OLANO_bez_orezek_B.pdf> s. 51.

⁴⁸ OĽaNO, ref. 47. s.113.

intenzity spolupráce zo strany EÚ s krajinami z ktorých odchádzajú utečenci na nebezpečnú nelegálnu cestu do Európy cez more.

4.4.3 Zmeny v postoji

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
OĽaNO 2012	Áno (byrokracia, výška poľnohospodárskych kvót, harmonizácia daní, dotačné systémy)	Nie („Slovensko patrí do EÚ a musí byť jej hrdou a stabilnou súčasťou“. ⁴⁹)
OĽaNO 2016	Áno (byrokracia, pomalé riešenia krízy, realita eurofondov, poľnohospodárske dotácie, bezpečnostná a energetická otázka)	Nie (EÚ súčasť riešenia)

Vychádzajúc z Taggartovej a Szczerbiakovej definície sme u strany OĽaNO neidentifikovali posun v ich postoji voči EÚ. V oboch vybraných voľbách strana zastávala mäkký euroskeptický postoj nakoľko kritiku voči EÚ smerovala na niekoľko oblastí (eurofondy, byrokracia, poľnohospodárstvo, efektívnosť, bezpečnosť) a prejavuje nespokojnosť so súčasnou trajektóriou EÚ najmä čo sa týka jej byrokratickej záťaže. Strana však neprejavila principiálnu opozíciu voči organizácii ako takej a strana vníma EÚ ako súčasť riešenia, čo vylučuje možnosť tvrdého euroskeptického postoja.

Práve naopak v roku 2012 strana jasne deklaruje podporu členstva a v roku 2016 naprieč celým programom podporuje napĺňanie záväzkov Slovenskej republiky,

⁴⁹ OĽANO, ref. 44

ktoré vyplývajú z členstva. V roku 2016 strana členstvo v EÚ vníma ako významnú súčasť riešenia problémov na národnej aj medzinárodnej úrovni, no opäť prejavuje nespokojnosť so súčasným smerovaním EÚ v podobe energetickej a bezpečnostnej otázky či s diskriminačnou dotačnou politikou.

4.5 SMER- sociálna demokracia

4.5.1 SMER-SD 2012

Strana Smer-SD predstavila na sneme dňa 10. decembra 2011 volebný program s názvom *Programové zameranie strany SMER – sociálna demokracia na volebné obdobie 2012 – 2016*. Tento program bol rozdelený na sedem základných bodov, pričom postoj k EÚ strana deklarovala najmä v bode číslo dva, ktorý bol zameraný na posilnenie a postavenie Slovenskej republiky v Európskej únii. Strana však venuje problematike EÚ pomerne veľkú pozornosť a zmienky o nej sme identifikovali naprieč celým volebným programom.

Strana v programe neprejavuje známky kritiky a naprieč celým programom identifikujeme jej pro-európsky postoj. Smer-SD v texte spája členstvo v EÚ s možnosťou zabezpečenia sociálnej, ekonomickej a politickej bezpečnosti pre občanov SR.⁵⁰ Cieľom strany na nadchádzajúce obdobie je zvýšená aktivita Slovenska na úrovni EÚ ako výsledok snahy SR o vytvorenie konkurencieschopného, vedomostného a sociálneho prostredia v rámci EÚ.⁵¹ Slovensko sa má podľa Smeru-SD taktiež „*aktívne podieľať na presadzovaní EÚ ako skutočného globálneho politického hráča*“.⁵² Okrem celkovej zvýšenej aktivity na úrovni EÚ, sa chce strana kvalitne pripravovať na slovenské

⁵⁰ SMER – SD. Programové zameranie strany SMER – sociálna demokracia na volebné obdobie 2012 – 2016. 2012. s.4 .

⁵¹ SMER - SD, ref. 50.

⁵² SMER - SD, ref. 50. s.5.

predsedníctvo, priblížiť EÚ občanom, posilniť bezpečnosť v EÚ a iné.⁵³ Smer-SD vo svojom programe adresuje aj problematiku poľnohospodárskych dotácií, ktorá bola zdrojom kritiky EÚ u vyššie rozoberaných politických strán. Deklaruje však iba to, že zrovnoprávnenie dotácii bude prioritou strany, no nepribližuje akým spôsobom ho chce dosiahnuť.⁵⁴ Nespokojnosť s EÚ prejavuje najmä v súvislosti s nedostatkami v hospodárskej a ekonomickej oblasti EÚ. Za cieľ si však nestanovuje presadzovanie zmien alebo reformu EÚ, ale iniciovanie širokej diskusie na túto tému.⁵⁵ Strana ďalej vyjadruje jasný súhlas so základmi európskeho práva v podobe Lisabonskej zmluvy či Zmluvy o fungovaní EÚ nakoľko si za cieľ kladie participáciu na jej implementácii. Naprieč programom sa taktiež odvoláva na záväzky vyplývajúce z Lisabonskej zmluvy a veľký dôraz kladie aj na podieľanie sa na Stratégií EÚ 2020 čím prejavuje súhlas so súčasným smerovaním EÚ.⁵⁶

Čo sa týka problematiky prijímania eurovalu a postoja strany k nemu, počas prvého hlasovania o dočasnom eurovale bol Smer-SD v pozícií najsilnejšej opozičnej strany. Poslanci Smeru-SD sa hlasovania zúčastnili, čím zaistili uznášaniaschopnosť parlamentu. Strana však mala podmienku pre podporu eurovalu, ktorou bolo, aby celá vládna koalícia hlasovala za euroval-2, nakoľko podozrievala stranu SaS zo snahy o zvýšenie voličskej podpory na úkor zjednotenej vlády. Nakoľko SaS svoju pozíciu nezmenilo, Smer-SD za eurovalu nehlasoval. Po rozpade Radičovej vlády sa uskutočnilo ďalšie hlasovanie, tentokrát o trvalom eurovale, ktorý parlament s podporou poslancov Smeru-SD odsúhlasil.⁵⁷

⁵³ SMER - SD, ref. 50. s.5.

⁵⁴ SMER - SD, ref. 50. s.15.

⁵⁵ SMER - SD, ref. 50. s.5.

⁵⁶ SMER - SD, ref. 50. s.5.

⁵⁷ AKTUALNE. Slovensko odsúhlasilo trvalý euroval na pozadí rokovaní o európskom superštáte. In: Aktuálne [online]. 22. jún 2012.[cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://aktualne.centrum.sk/slovensko-odsuhlasilo-trvaly-euroval-na-pozadi-rokovani-o-europskom-superstate/ekonomika/slovensko-a-ekonomika/>>.

4.5.2 SMER-SD 2016

Na rozdiel od roku 2012, kedy strana Smer-SD prišla s prepracovaným programom, v roku 2016 strana program nevypracovala. Za materiály, ktoré majú najbližšie volebnému programu Smeru považujeme krátky text s názvom *Priority programu strany Smer-SD pre roky 2016-2020* alebo *Noviny strany Smer-SD* z februára 2016, v ktorých strana potenciálnym voličom približuje svoje ambície na nadchádzajúce obdobie a jej doterajšie úspechy. V texte približujúcom priority strany je však EÚ spomenutá len v kontexte využívania zdrojov z únie za účelom modernizácie sektorov a infraštruktúry a za cieľ si strana kladie posilňovať vnútornú a vonkajšiu bezpečnosť krajiny.

Čo sa týka novín, Smer-SD v nich adresuje rôzne témy, medzi ktoré patrí aj členstvo v EÚ, bezpečnosť, migračná kríza a iné. Prvou zmienkou o EÚ je referencia na migračnú krízu, ktorá podľa strany ohrozovaním bezpečnosti bráni zvyšovaniu životnej úrovne občanov a preto treba zastaviť nekontrolovateľný prílev utečencov. Najväčšiu pozornosť migračnej kríze venuje Smer na strane 3 s titulom: *3 milióny migrantov v roku 2015-2017. Prílev migrantov pokračuje Európa stále hľadá riešenie* a podtitulom: *Slovensko žiada urýchliť vytvorenie pobrežnej stráže EÚ*. Strana upozorňuje, že naprieč Európou dochádza k čiastočnému zániku Schengenu, Grécko rezignovalo na ochranu hranice a odvoláva sa na krajiny ako Dánsko, Švédsko, Rakúsko a Holandsko, ktoré sú podľa strany nútené prijímať tvrdé opatrenia. Ďalej deklaruje jasný nesúhlas s prerozdeľovacími kvótami, ktoré označuje za fiktívne riešenia, čím jasne nesúhlasí so súčasnou trajektóriou EÚ.⁵⁸

⁵⁸ SMER - SOCIÁLNA DEMOKRACIA. Robíme pre ľudí – Február 2016. In: Strana SMER [online]. 10. február 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://smer-nmnv.sk/robime-pre-ludi-februar-2016>> s.3.

V rozhovore pre portál EurActiv za Smer-SD priblížil stanovisko k ukrajinskej kríze Ľuboš Blaha, ktorý vyjadril, že strana nebola spokojná s riešením ukrajinskej krízy a že EÚ zlyhala v komunikácii s Ruskom a sankcie neboli vhodným riešením.⁵⁹

4.5.3 Zmeny v postoji

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
Smer- SD 2012	Nie	Nie
Smer-SD 2016	Áno (riešenie migračnej a ukrajinskej krízy)	Nie

Čo sa týka strany SMER-SD v roku 2016 dochádza k zreteľnému ústupu od pro-európskych deklarácií z roku 2012. Od pôvodne pro-európskeho prístupu, ktorý prejavovala v roku 2012 sa posunula v dôsledku migračnej a ukrajinskej krízy smerom k prejavom mäkkého euroskepticizmu a to najmä v kontexte nespokojnosti s riešeniami ukrajinskej a migračnej krízy. Naprieč programom však neidentifikujeme akékoľvek náznaky principiálnej opozície voči EÚ ako takej.

4.6 MOST-HÍD

4.6.1 MOST-HÍD 2012

Strana MOST-HÍD položila základ volebného programu v roku 2012 na štyroch základných pilieroch, pričom jeden z nich bol venovaný pozícií Slovenskej republiky v EÚ. MOST-HÍD otvára časť venovanú EÚ vyjadrením, že členstvo v EÚ a v eurozóne je najpozitívnejším posunom v novodobej histórii štátu.

⁵⁹ GABRIŽOVÁ, Únii sa nepáči miera konzervativizmu v našom regióne. In: EurActiv [online]. 5. február 2016. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://euractiv.sk/section/buducnost-eu/interview/unii-sa-nepaci-miera-konzervativizmu-v-nasom-regione/>>.

Pokračuje vyjadrením snahy o solidárnejší prístup zo strany Slovenska počas krízy. Strana nepriamo vyjadrila nesúhlas s postojom SaS k eurovalu, ktorý spôsobil pád bývalej koalície, ktorej bol MOST-HÍD súčasťou.⁶⁰ Čo sa týka zmien na úrovni EÚ, strana ich chce presadiť v oblasti eurofondov nakoľko kritizuje prehnanú byrokratickú záťaž.⁶¹ Strana v tomto období neprejavuje znaky opozície voči súčasnému smerovaniu alebo ďalšiemu prehĺbovaniu integrácie, čím ju zaradujeme medzi pro-európske strany.

4.6.2 MOST-HÍD 2016

Na rozdiel od pomerne krátkeho programu v roku 2012, v roku 2016 prišla strana MOST-HÍD s prepracovaným 176 stranovým programom s názvom *Občianska vízia 2016*. Program bol rozdelený na 13 bodov a najväčšiu pozornosť EÚ venuje v časti s názvom *Slovensko v Európe*. Zmienky o EÚ však môžeme identifikovať naprieč celým programom a strana tejto problematike venuje pomerne výraznú pozornosť.

Už v úvode strana naznačuje, že jej cieľom je pro-európska politika.⁶² Ďalej pokračuje vyjadrením základných hodnôt, kde opäť vyzdvihuje členstvo v EÚ ako veľmi významný moment v slovenskej histórii a tvrdí, že Európu považuje za budúcnosť Slovenska. Strana ďalej adresuje problematiku byrokratickej záťaže podnikateľov a navrhuje uplatňovať iba zo strany EÚ skutočne vyžadované regulácie.⁶³ Okrem toho MOST-HÍD využíva EÚ ako určitý referenčný rámec a za cieľ si dáva napredovanie Slovenska v rôznych oblastiach, v ktorých zaostáva za európskym štandardom (napríklad energetická náročnosť či zdravotníctvo).⁶⁴

⁶⁰ MOST-HÍD. Len zodpovedne: Programové ciele strany MOST-HÍD pre parlamentné voľby v roku 2012. 2012.s. 3.

⁶¹ MOST-HÍD, ref.. 60. s.4.

⁶² MOST-HÍD. Občianska vízia. In: Občianska vízia [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://obcianskavizia.sk/>> s.6 .

⁶³ MOST-HÍD, ref. 62. s.22.

⁶⁴ MOST-HÍD, ref. 62. s. 39.

Čo sa týka populárnej problematiky nerovnosti poľnohospodárskych dotácií, strana vyzdvihuje svoju dlhodobú snahu o zrovnoprávnenie slovenských poľnohospodárov.⁶⁵

Za hlavný cieľ v rámci politiky na úrovni EÚ si strana MOST-HÍD stanovuje umožniť posun SR z periférie do centra EÚ.⁶⁶ Ďalej deklaruje pozitívny postoj k multikulturalizmu a globalizácii. Mimo iné strana v texte adresovala aj ukrajinskú krízu, pričom bezpečnosť na Ukrajine spája s bezpečnosťou kontinentu a prejavuje svoj zámer na stabilizácii situácie na východnej hranici Slovenska.⁶⁷

4.6.3 Zmeny v postoji:

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
MOST-HÍD 2012	Nie	Nie
MOST-HÍD 2016	Nie	Nie

Strana MOST-HÍD v oboch volebných obdobiach prezentuje verejnosti proeurópsky prístup a na základe Taggartovej a Sczerbiakovej definície neidentifikujeme u nej znaky euroskeptického postoja. Nedochoádza teda k akémukoľvek posunu.

⁶⁵ MOST-HÍD, ref. 62. s.41.

⁶⁶ MOST-HÍD, ref. 62. s. 157.

⁶⁷ MOST-HÍD, ref. 62. s. 156.

4.7 Kresťanskodemokratické hnutie

4.7.1 KDH 2012

Kresťanskodemokratické hnutie je jednou z mála slovenských strán, ktorá je v odbornej literatúre častokrát označovaná za mäkkú euroskeptickú stranu pred obdobím v roku 2010.⁶⁸ V roku 2012 strana prišla s rozsiahlym politickým programom s názvom *Začína to prácou. Cesta pre Slovensko*. Program pozostával z 8 bodov pričom postoj k EÚ približovalo KDH naprieč celým programom, no najviac v bode číslo osem, ktorý sa zaoberá pozíciou *Slovenska v medzinárodnom spoločenstve*, konkrétne v časti *Slovensko pre Európu, Európa pre Slovensko*.

Ihneď v úvode programu strana tvrdí, že Slovensko potrebuje pro-európsku vládu, nakoľko prosperita štátu priamo závisí na prosperite EÚ a eurozóny. Strana apeluje na svoje zásluhy na vstupe a začlenení SR do EÚ. Za cieľ si stanovuje obhajovať záujmy slovenských občanov na úrovni EÚ, chrániť suverenitu štátu a zachovanie kresťanských hodnôt v Európe.⁶⁹ Strana adresuje aj hospodársku krízu v EÚ pričom tvrdí, že k zmenám v EÚ zaujme zodpovedný postoj.⁷⁰ KDH sa nevyhlo ani téme poľnohospodárskych dotácií, pričom v tejto oblasti chce dosiahnuť zrovnoprávenie slovenských poľnohospodárov.⁷¹ Strana v oblastiach ako je zdravotníctvo, vzdelanie, poľnohospodárstvo a iné využíva EÚ prevažne ako referenčný rámec, nakoľko chce aby Slovensko v nich dosiahlo európsky štandard. Celkový postoj vyjadruje tvrdením: „*aj my sme EÚ a sme spoluzodpovední za vývoj EÚ*“.⁷²

⁶⁸ BOKŠA, V. VÝVOJ SLOVENSKEHO STRANÍCKEHO EUROSKEPTICIZMU V PROGRAMOCH POLITICKÝCH STRÁN PO SÚČASNOSŤ In: PULIB [online]. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak6/subor/4_Boksa.pd> s.205.

⁶⁹ KRESŤANSKODEMOKRATICKÉ HNU Tie.. Cesta pre Slovensko: Volebný program Kresťanskodemokratického hnutia 2012. 2012. s.6.

⁷⁰ KDH, ref. 69. s.8.

⁷¹ KDH, ref. 69. s.20.

⁷² KDH, ref. 69. s.74.

Čo sa týka eurovalu, KDH bolo súčasťou vládnej koalície v období 2010-2012 a strana hlasovala za dočasný euroval už pri prvom hlasovaní pred rozpadom vlády.

Napriek tomu, že v predchádzajúcich volebných obdobiach strana prejavovala mäkký euroskepticizmus, v roku 2012 sme neidentifikovali prejavy euroskeptického postoja a stranu považujeme za pro-európsky orientovanú. Táto zmena môže súvisieť aj s odchodom Vladimíra Palka a Daniela Lipšica zo štruktúr KDH, nakoľko práve títo predstavitelia boli známy svojím euroskeptickým postojom. Na čele tejto strany bol v oboch nami rozoberaných obdobiach bývalý eurokomisár Ján Fígel', ktorý v súčasnosti zastáva funkciu Osobitého vyslanca EÚ pre náboženské slobody vo svete.

4.7.2 KDH 2016

V roku 2016 strana KDH prišla s volebným programom s názvom *Slovensko-bezpečný domov, spokojné rodiny*. Program ma 90 strán, pričom strana zachovala štruktúru programu, ktorý rozčlenila na 8 základných bodov a posledný s názvom *Slovensko v medzinárodnom spoločenstve* sa najviac zo všetkých bodov venuje EÚ.

Strana podobne ako v roku 2012 prejavuje snahu efektívne využívať finančné zdroje z EÚ za účelom zlepšenia určitých oblastí.⁷³ V rámci eurozóny chce presadzovať zodpovedný prístup. KDH si opäť kladie za cieľ zrovnoprávniť slovenských poľnohospodárov, úspešné predsedníctvo a aktívne a zodpovedné vystupovanie Slovenska v EÚ.⁷⁴ Za zmienku stojí snaha KDH o vytvorenie nového postu Osobitného predstaviteľa EÚ pre náboženskú slobodu vo svete.⁷⁵

⁷³ KRESŤANSKODEMOKRATICKÉ HNUTIE. Volebný program KDH 2016: Slovensko: bezpečný domov, spokojné rodiny. In: KDH [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://kdh.sk/wp-content/uploads/2016/01/volebny_program_web.pdf> s.62.

⁷⁴ KDH, ref. 73. s.75-76.

⁷⁵ KDH, ref. 73. s.81.

Strana v programe deklarovala aj svoj postoj k aktuálnej migračnej kríze, pričom upozorňuje na európsku povinnosť pomáhať ľuďom v núdzi, ktorí sa však musia prispôbiť pravidlám. KDH presadzuje kontrolu na hraniciach schengenského priestoru, pohraničnú stráž, obmedzenie konfliktov a najmä riešenie spoločné pre všetkých členov únie. Ďalej približuje špecifické podmienky pre prijatie žiadateľov o azyl a upozorňuje na kresťanské hodnoty, ktoré tvoria neodmysliteľný základ našej spoločnosti.⁷⁶ Strana jasne odmieta žalobu voči EÚ pre migračné kvóty a odmietavo sa stavia aj k pozícii vlády Róberta Fica.⁷⁷ KDH ďalej vyjadruje odpor voči ukrajinskej kríze a podporu členstva Ukrajiny v EÚ.

4.7.3 Zmeny v postoji:

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
KDH 2012	Nie	Nie
KDH 2016	Nie	Nie

KDH je možné v období nami skúmaných volieb označiť za pro-európsku stranu,. Táto skutočnosť je s prihliadnutím na minulé postoje hnutia k EÚ pomerne zaujímavá. Obdobia krízy totiž neposunuli stranu od mäkkého euroskeptického postoja k tvrdému, ale naopak k jasne pro-európskemu postoj, ktorý si strana zachovala v oboch voľbách. Strana je v oboch obdobiach za presadzovanie zmien na úrovni EÚ a to v podobe zrovnoprávnenia poľnohospodárskych dotácií či vytvorenia postu predstaviteľa EÚ pre náboženskú slobodu. Nekonzkretizuje však akým spôsobom chce tieto zmeny dosiahnuť a neidentifikovali sme nijaké zmienky o nespokojnosti so súčasnou trajektóriou EÚ či so samotným členstvom.

⁷⁶ KDH, ref. 73. s.75-76.

⁷⁷ KDH, ref. 73. s. 75.

Voči EÚ nevyužíva kritickú rétoriku, práve naopak členstvo v nej vníma v oboch voľbách ako súčasť riešenia problémov.

4.8. Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana

4.8.1 SDKÚ-DS 2012

Strana SDKÚ-DS je stranou, ktorá si vo vybraných voľbách prešla niečím, čo môžeme označiť za politické zemetrasenie. Odmietnutie eurovalu, problémy v koalícii, vyslovenie nedôvery vláde Ivety Radičovej či kauza Gorila zatriasli voličskými preferenciami tejto strany. Niektorí autori dokonca zotrvanie určitých pravicových politikov v slovenskej politike považujú za prejav absencie ich sebareflexie.⁷⁸ Strana kandidovala aj po páde vlády v roku 2012 s programom s názvom *Pre viac práce na Slovensku. Volebný program SDKÚ-DS pre voľby 2012*. Program mal 36 strán a bol rozdelený na 4 základné časti. Európskej únii pritom najviac pozornosti venuje v podkapitole 2.3. s názvom zahraničná politika.

Strana v programe deklaruje svoju príslušnosť k Európskej ľudovej strane a tvrdí, že jej hodnoty presadzuje na európskej pôde.⁷⁹ SDKÚ-DS ďalej všeobecne adresovala nerovnosť poľnohospodárskych dotácií, energetiku a väčšiu efektívnosť pri využívaní eurofondov.⁸⁰ Podobne ako MOST-HÍD v roku 2016 si strana dáva za cieľ, aby Slovensko bolo v centre európskeho diania.⁸¹ Strana upozorňuje, že EÚ potrebuje prejsť reformami a navrhuje automatické sankcie, zmenu kontrolných inštitúcií a zavedenie záchranných nástrojov a odmieta harmonizáciu daní.

⁷⁸ ONUFRÁK, A. Personálne príčiny volebného neúspechu pravice na Slovensku v parlamentných voľbách 2012. In: DOBIÁŠ, D.; EŠTOK, G.; BZDILOVÁ, R. Voľby 2012 KAM KRÁČAŠ DEMOKRACIA: KOŠICKÉ POLITOLOGICKÉ DIALÓGY. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013. ISBN: 978-80-8152-030-3. s. 81.

⁷⁹ SLOVENSKÁ DEMOKRATICKÁ A KRESŤANSKÁ ÚNIA – DEMOKRATICKÁ STRANA. Volebný program SDKÚ-DS pre voľby 2012: Pre viac práce na Slovensku. In: Manifesto Project [online]. 2012 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://manifesto-project.wzb.eu/download/originals/96523_2012.pdf> s.5.

⁸⁰ SDKÚ-DS, ref. 79. s.12-13.

⁸¹ SDKÚ-DS, ref. 79. s.19.

Problematike EÚ však SDKÚ-DS v programe z roku však 2012 nevenovala prílišnú pozornosť a neponúkla príliš konkrétne vyjadrenia na túto tému.

4.8.2 SDKÚ-DS 2016

Napriek tomu, že strana v roku 2012 zaznamenala výrazný rozdiel vo výsledkoch, ktoré z 15,42% v roku 2010, klesli o viac než polovicu v podobe 6,09% získaných hlasov, SDKÚ-DS sa rozhodlo kandidovať aj v parlamentných voľbách v roku 2016. Strana verejnosti predstavila veľmi stručný program, ktorý pozostával z pätnástich základných bodov, pričom v bode číslo šesť deklarovala, že vníma členstvo v EÚ širokospektrálne a nie len ako zdroj financií či kritiky. Problematiku EÚ však príliš nerozoberala a pozornosť venovala len ochrane vonkajších hraníc, ktorá by mala byť podľa strany posilnená.⁸²

Čo sa týka postoja k migračnej kríze ten okrem ochrany hraníc strana v programe nedefinuje a postoj k ukrajinskej kríze priblížil Pavol Frešo na tlačovej konferencii strany SDKÚ-DS, keď kritizoval zahraničnú politiku slovenskej vlády, premiérov prístup k tejto problematike a vyhýbanie sa diskusii o tejto problematike v eurovýbore. Volal pritom po väčšej angažovanosti Slovenska.⁸³ Čo sa týka sankcií EÚ voči Rusku, strana voči nim oficiálne zaujala pozitívny postoj.⁸⁴

⁸² SLOVENSKÁ DEMOKRATICKÁ A KRESŤANSKÁ ÚNIA – DEMOKRATICKÁ STRANA. Volebný program strany SDKÚ-DS k marcovým voľbám 2016. 2016.

⁸³ SDKÚ-DS: Navrhne, aby sa o Ukrajine hovorilo v NR SR. In: Youtube [online]. 09.09.2014 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=B6phbN-JJUY>>.

⁸⁴ FINWEB. Podporujete sankcie proti Rusku? In: Finweb [online]. 10. október 2014.[cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://finweb.hnonline.sk/ekonomika/536101-podporujete-sankcie-proti-rusku>>.

4.8.3 Zmeny v postoji:

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Opustiť EÚ/ proti členstvu
SDKÚ-DS 2012	Áno (proti harmonizácii daní, zavedenie automatických sankcií, poľnohospodárske dotácie, byrokracia)	Nie
SDKÚ-DS 2016	Nie	Nie

V roku 2012 strana prejavovala mäkký euroskeptický postoj, ktorý sa však nevyznačoval výraznou kritikou politiky EÚ. SDKÚ však chcela presadiť reformu určitých politík EÚ za cieľom zvýšenia finančnej zodpovednosti krajín, odmietala harmonizáciu daní a jej cieľom bolo presadiť zmeny v poľnohospodárskych dotáciách a zefektívniť čerpanie eurofondov.

Čo sa týka postoja strany v roku 2016, môžeme skonštatovať, že SDKÚ vo volebnom programe alebo vo verejných vyjadreniach neprejavuje znaky mäkkej euroskeptickej strany, nakoľko nepožaduje reformu na úrovni EÚ a práve naopak kritiku smeruje na domácu vládu a jej konanie v rámci európskych záležitostí, pričom volá po väčšej angažovanosti a solidarite SR v EÚ. Dochádza teda k posunu od pôvodne mäkkého euroskepticizmu v roku 2012 k pro-európskemu prístupu v roku 2016.

4.9 Nové strany vo voľbách 2016 a stranícky euroskepticizmus

Zatiaľ čo vo voľbách z roku 2012 sme pozorovali 5% volebnú klauzulu prekročiť etablované strany, v roku 2016 pozorujeme vzostup nových strán, ktoré v období nezaháľali vyjadriť svoj postoj k európskej integrácii. Medzi tieto strany patrí ESNS, SME RODINA a strana SIEŤ.

4.9.1 KOTLEBA - ĽUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO

KOTLEBA - ĽUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO v roku 2016 predstavila verejnosti volebný program *10 bodov za naše Slovensko!* Problematike EÚ venuje v dokumente pomerne veľkú pozornosť a to v bode 4 s názvom *Nedovolíme migrantom obsadiť Slovensko* a v bode číslo 9 s názvom *Slovensko postavíme nad diktát Bruselu*. ĽSNS považuje EÚ za byrokratickú šikanu, pohoršuje sa nad nadradenosťou európskej legislatívy a tvrdí, že 80 % eurofondov tvoria odvody SR do EÚ. Voličom približuje svoju ambíciu vystúpiť z eurozóny, vyhlásiť referendum o vystúpení z EÚ, obnoviť nadradenosť slovenského práva a rozšíriť spoluprácu na východ.⁸⁵

Strana približuje aj svoj postoj k utečeneckej kríze a voličov upozorňuje, že Slovensko nie je Afrika a tým pádom sa nepodriadi a nebude živiť hordy neprispôsobivých a agresívnych moslimských migrantov, ktorí sa valia do krajiny s cieľom vytlačiť kresťanstvo a európsku kultúru. Prijímanie utečencov považuje za samovraždu národa a veľkú záťaž pre štát. Za cieľ si preto stanovuje ochranu hraníc, neprijatť žiadneho imigranta, a vyhostiť všetkých migrantov a to bez ohľadu na postoj EÚ.⁸⁶

4.9.2 SME RODINA

Hnutie SME RODINA vzniklo pred parlamentnými voľbami v roku 2016 premenovaním Strany občanov Slovenska a odovzdaním strany súčasnému lídrovi a známemu slovenskému podnikateľovi Borisovi Kollárovi. Vo volebnom programe strana deklaruje, že chce chrániť Slovensko pred nelegálnou migráciou.⁸⁷

⁸⁵ KOTLEBA - ĽUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO. 10 BODOV ZA NAŠE SLOVENSKO! In: Naše Slovensko [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://www.nase.slovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebn%C3%BD-program-2016.pdf>>. s.4.

⁸⁶ KOTLEBA - ĽSNS, ref. 85. s.2.

⁸⁷ SME RODINA. Program: SME RODINA – Boris Kollár. In: Hnutie SME RODINA [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://hnutie-smerodina.sk/program/>>.

Po detailnejšom preskúmaní predvolebnej kampane sme identifikovali pomerne euroskeptický prístup strany, ktorý prezentoval Boris Kollár najmä vo videách, ktoré zverejňoval na sociálnych sieťach. V týchto videách kritizoval riešenie utečeneckej krízy a nevyhýbal sa ani expresívnej rétorike voči EÚ. Boris Kollár sa vyjadril, že: „*Schulz sa pomiatol, všetci sa tam asi zbláznili v tom parlamente. My tu môžeme kapať, naši ľudia tú môžu žiť zo 7€, dôchodcovia si zaplatia lieky a zostane im 30€ na mesiac a my za jedného privandrovalca máme zaplatiť 250 000€*“.⁸⁸ Okrem EÚ obviňuje RTVS z takzvaného slniečkárstva a zavádzania občanov. Tvrdí, že nie je proti pomoci a súcitiť s migrantami, no Slovensko nie je v pozícii kedy by ich mohlo prijímať a slovami Borisa Kollára „*napúšťať si sem polku Afriky*“. Prijímanie migrantov považuje za samovraždu.⁸⁹

Čo sa týka postoja k EÚ ako celku, Boris Kollár sa vyjadril, že strana SME RODINA je pre zotrvanie Slovenska v jej štruktúrach, no je proti súčasnej trajektórii, harmonizácií daní či európskej prokuratúre.⁹⁰

4.9.3 SIEŤ

Strana vznikla v roku 2014 po tom ako líder strany Radislav Prochádzka neuspel v tohoročných prezidentských voľbách. SIEŤ predstavila volebný program s názvom „*Dobrý štát slúži ľuďom*“. Strana si stanovuje desať záväzkov, ktoré chce splniť v nasledujúcom období, pričom EÚ v nich nefiguruje. Problematike EÚ sa strana venuje v jedenástej kapitole programu s názvom „*Medzinárodná európska politika*“. Strana prezentuje jasný pro-európsky postoj nakoľko chce, aby Slovensko bolo v centre rozhodovania EÚ a rozvíjalo spoluprácu vo všetkých oblastiach (najmä

⁸⁸ BORIS KOLLÁR. In: Youtube [online]. 04.05.2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=T7yUBbrWjDA>>.

⁸⁹ BORIS KOLLÁR. In: Youtube [online]. 30.09.2015 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=yjOxZ_hU3zE> 7:34.

⁹⁰ BORIS KOLLÁR. . In: Youtube [online]. 15.06.2018 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=79mxHQP91Bg>>.

energetika, kybernetická ochrana, obchod). Čo sa týka migračnej a ukrajinskej krízy, strany ich v programe neadresuje. Za jedinú zmienku sa dá považovať snahu strany o aktívnu a stabilizačnú susedskú politiku.⁹¹

4.9.4 Postoj k európskej integrácii:

	Opozícia voči súčasnej alebo plánovanej trajektórii	Principiálna opozícia voči EÚ
ĽSNS 2016	Áno (vystúpiť z EÚ, proti integrácii)	Áno
SME RODINA 2016	Áno (kvóty, proti harmonizácii daní, európskej prokuratúre a proti ďalšiemu prenášaní právomocí)	Nie
SIETĽ	Nie (strana je pre rozvíjanie spolupráce)	Nie

Z vyššie uvedených skutočností sa dá skonštatovať, že novovzniknuté strany sa v predvolebnom období nevyhýbali vyjadreniu svojho postoja k európskej integrácii a jasne deklarovali svoj postoj. Každá zo strán zaujala iný postoj k budúcemu vývoju EÚ. Strana ĽSNS, ako jediná zo všetkých rozoberaných strán, ktoré v roku 2012 alebo 2016 prekonalí 5% hranicu prejavuje znaky tvrdého euroskepticizmu. Svojimi vyjadreniami napĺňa Taggartovu a Szczerbiakovu definíciu tohto postoja, nakoľko prejavuje principiálnu opozíciu voči EÚ a európskej integrácii pričom jasne deklaruje svoj odpor voči presunu kompetencií na túto organizáciu a názor, že Slovensko by malo vystúpiť z EÚ.

Mäkký euroskeptický postoj priniesla vo voľbách v roku 2016 strana SME RODINA na čele s nekonvenčným politikom Borisom Kollárom. Strana jasne prejavovala nesúhlas s viac ako jednou oblasťou pričom najväčší dôraz v predvolebnej kampani

⁹¹ GABRIŽOVÁ, Z.; GEIST, R., ref. 9. s.10.

kládla na riešenie migračnej krízy. Strana je proti súčasnému smerovaniu EÚ a stojí za jej výraznou reformou.

Poslednou rozoberanou stranou bola strana Radislava Procházku SIEŤ, ktorá predstavila vo voľbách jasný pro-európsky postoj kedy neprejavila snahu o zmeny a podporila ďalšie prehľbovanie integrácie.

5. Zistenia a výsledky

Cieľom našej práce bolo odpovedať na výskumnú otázku, či sú medzi slovenskými parlamentnými voľbami v rokoch 2012 a 2016 pozorovateľné rozdiely u vybraných politických strán v prejavocho stranického euroskepticizmu. Z dôvodu rozsahu práce sme uskutočnili komparatívnu analýzu, ktorá vychádzala primárne z obsahu volebných programov daných strán a pozorovali sme zmeny týkajúce sa posunu strán od mäkkého a tvrdého euroskepticizmu či pro-európskeho prístupu. Okrem toho, sme okrajovo priblížili aj aktuálnosť európskych tém v predvolebných obdobiach jednotlivých volieb, ktorými boli najmä euroval, migračná a ukrajinská kríza. Stručne sme načrtli výsledky vybraných volieb na základe, ktorých sme vybrali strany vhodné pre našu komparáciu.

Odpoveď na výskumnú otázku tejto práce môžeme pozorovať v nižšie zobrazenej tabuľke, kde sú zobrazené výsledky našej analýzy, ktorá sa týkala zmien prístupu k európskej integrácii u jednotlivých strán v rokoch 2012 a 2016. Medzi jednotlivými voľbami sme identifikovali posun v prístupe k európskej integrácii u dvoch zo siedmich strán, ktoré kandidovali v oboch vybraných voľbách. Vychádzajúc z Taggarovej a Szczerbiakovej definície euroskepticizmu boli týmito stranami SMER - SD a SDKÚ - DS.

Politická strana	2012	2016
SNS	Mäkký euroskepticizmus	Mäkký euroskepticizmu
SaS	Mäkký euroskepticizmus	Mäkký euroskepticizmus
OLaNO	Mäkký euroskepticizmus	Mäkký euroskepticizmus
SMER-SD	Pro-európsky postoj	Mäkký euroskepticizmus
MOST-HÍD	Pro-európsky postoj	Pro-európsky postoj
KDH	Pro-európsky postoj	Pro-európsky postoj
SDKÚ-DS	Mäkký euroskepticizmus	Pro-európsky postoj
SME-RODINA	x	Mäkký euroskepticizmus
ĽSNS	x	Tvrдый euroskepticizmus
SIETĚ	x	Pro-európsky postoj

Zdroj: autorka

Zatiaľ čo u strany SMER-SD sme zaznamenali posun od pôvodne pro-európskeho postoja k mäkkému euroskepticizmu, u SDKÚ-DS nastala protichodná zmena priklonením strany k pro-európskemu postoj, od pôvodného mäkkého euroskepticizmu v roku 2012. Okrem uvedených siedmych strán, ktoré sa zúčastnili oboch volieb a aspoň v jedných prekonalí 5% volebnú klauzulu priniesli zmenu do slovenskej politiky najmä novovzniknuté politické strany, ktoré v roku 2016 zaznamenali pomerne veľký úspech. Týmito subjektmi boli tri politické strany SIEĚ, ĽSNS a SME RODINA. Každá z týchto strán zaujala iný postoj k európskej integrácii. Významnú zmenu pritom priniesla do slovenskej politiky oproti roku 2012 najmä tvrdá euroskeptickej strana ĽSNS, ktorej úspech v parlamentných voľbách v roku 2016 znamenal historicky prvé zastúpenie tvrdej euroskeptickej strany v NR SR. V nižšie zobrazenej tabuľke môžeme vidieť prehľad celkového počtu získaných mandátov v NR SR na základe príslušnosti k euroskeptickej (mäkkému/ tvrdému) alebo pro-európskemu prístupu strán.

	Počet získaných mandátov v NR SR		
Postoj k európskej integrácii	Pro-európske strany	Mäkké euroskeptické strany	Tvrde euroskeptické strany
2012	112	38	0
2016	21	115	14

Zdroj: autorka 1

6. Záver

Cieľom predloženej diplomovej práce bolo uskutočniť komparáciu slovenských parlamentných volieb v roku 2012 a 2016 so zameraním na stránicky euroskepticizmus. Práca mala poskytnúť odpoveď na výskumnú otázku, ktorá znela: „Sú medzi slovenskými parlamentnými voľbami v rokoch 2012 a 2016 pozorovateľné rozdiely u vybraných politických strán v prejavocho stránického euroskepticizmu?“.

Uskutočnenou komparatívnou analýzou sme došli k záveru, že medzi vybranými voľbami pozorujeme zmeny u dvoch politických strán a to strany SMER-SD a SDKÚ-DS. Napriek tomu, že tieto zmeny sa môžu zdať na prvý pohľad nie tak výrazne, pokiaľ ich zhodnotíme v kontexte výsledkov volieb a zastúpenia euroskeptických a pro-európskych strán v NR SR (viď 4. kapitola), zmeny nadobúdajú iný charakter.

V prvom rade je dôležité upozorniť na skutočnosť, že strana SMER-SD bola v oboch skúmaných obdobiach dominantným subjektom v slovenskom straníckom systéme, čo sa preukázalo jej získaním ústavnej väčšiny a vytvorením jednofarebnej vlády v roku 2012, ako aj obhájením vedúcej pozície víťazstvom v parlamentných voľbách v roku 2016 (napriek poklesu získaných hlasov). To znamená, že k posunu pro-európskej strany k euroskepticizmu došlo u relevantnej a významnej politickej strany. Naopak posun k pro-európskemu prístupu, ktorý sme identifikovali u strany SDKÚ-DS, nezohrával v slovenskej politike tak významnú rolu, nakoľko strana v roku 2016 neprekonalala ani 5% volebnú klauzulu, čím sa výrazne obmedzil jej vplyv na domáce dianie. Stabilný mäkký euroskeptický postoj sme v oboch voľbách identifikovali u SNS, SaS, OĽaNO a nemenný pro-európsky postoj u KDĤ a MOST-HÍD. Významnú zmenu však priniesli vo voľbách v roku 2016 novovzniknuté strany v podobe pro-európskej SIETE, mäkkej euroskeptickej SME RODINY a historicky prvej parlamentnej tvrdej euroskeptickej strany ĽSNS.

Zmeny, ktoré nastali medzi rokmi 2012 a 2016 naznačujú jasný posun zastúpenia slovenského parlamentu od pôvodného pro-európskeho postoja k euroskepticizmu v jeho prevažne mäkkej podobe, čo preukazuje väčšinové zastúpenie mäkkých euroskeptických strán v parlamente v roku 2016, oproti pro-európskej väčšine v roku 2012. Táto práca poskytla všeobecný prehľad aktuálneho vývoja stranického euroskepticizmu na Slovensku a svojimi výsledkami poukázala na stupňujúcu ostražitosť slovenských strán voči súčasnému smerovaniu EÚ a ďalšiemu prehľbovaniu integrácie v budúcnosti.

Pri snahe identifikovať limity výsledkov tejto práce, sme došli k záveru, že absencia volebných programov, či prípadné získavanie informácií z doplnkových zdrojov u niektorých strán môže potenciálne oslabiť platnosť výsledkov tejto analýzy. Sme si vedomí, že za problematické môže byť považované aj získavanie dát obsahovou analýzou stranických dokumentov, ktorú uskutočnila samotná autorka. Napriek týmto limitom by však mala práca ponúknuť zreteľný všeobecný prehľad o vývoji a zmenách slovenského stranického euroskepticizmu medzi vybranými parlamentnými voľbami.

Čo sa týka ďalších poznatkov slovenského euroskepticizmu, sme presvedčení, že budúci výskum by veľmi obohatili komplexné analýzy jednotlivých strán, ktoré by nie len identifikovali vývoj postoja danej strany k európskej integrácii, ale aj jej motiváciu k tomuto postoju či už v kontexte verejnej mienky alebo ideológie strany.

7. Zoznam použitých zdrojov

7.1 Literatúra

DURO, J. BECOMING MAINSTREAM? EUROSCEPTICISM AMONG ESTABLISHED PARTIES IN V4 COUNTRIES. In: Eurasian Journal of Social Sciences 4, č.4, 2016

HLINČÍKOVÁ M.; MESEŽNIKOV, G. Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2016. ISBN: 978-80-89345-60-1

KANIOK, P. Evropeanisté, eurogovernmentalisté a euroskeptici: reflexe euroskepticizmu a jeho stranických projevů. Brno, 2006. Dizertačná práca. Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra medzinárodných vzťahov a európskych štúdií

KOPECKY, P.; MUDDE, C. The Two Sides of Euroscepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe. European Union Politics, 3, č.3, 2002

LECONTE, C. Understanding Euroscepticism. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-22806

LEŠKOVÁ, E. Slovensko. In: KANIOK, P.; HAVLÍK, V. Euroskepticismus a země střední a východní Evropy. Brno: Masarykova Univerzita, 2006. s.35. ISBN 80-210-4016-5

ONUFRÁK, A. Personálne príčiny volebného neúspechu pravice na Slovensku v parlamentných voľbách 2012. In: DOBIÁŠ, D.; EŠTOK, G.; BZDILOVÁ, R. Voľby 2012 KAM KRÁČAŠ DEMOKRACIA: KOŠICKÉ POLITOLOGICKÉ

DIALÓGY. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013. s. 81.
ISBN: 978-80-8152-030-3

RYBÁŘ, M.; SPÁČ, P.; VODA, P. a NEMČOK, P. Po stopách politického
zemětresení: Parlamentní volby na Slovensku v roce 2016. Brno: Muni Press, 2017.
ISBN 978-80-7325-444-5

TAGGART, P. A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western
European party systems. *European Journal of Political Research*, 33, 1998

TAGGART, P.; SZCZERBIAK, A. *Opposing Europe?: the comparative party politics
of Euroscepticism. Volume 2, Comparative and theoretical perspectives.* New York:
Oxford University Press, 2008. ISBN: 9780199258307

7.2 Elektronické zdroje

AKTUALITY. Euroskeptik Slota: Mali by sme uvažovať o odchode z EÚ.
In: *Aktuality* [online]. 28. september 2016.[cit. 2018-04-03]. Dostupné
z: <<https://www.aktuality.sk/clanok/194289/euroskeptik-slota/>>

AKTUALITY. Video: Sulík o možnom referende o vystúpení Slovenska z EÚ.
In: *Aktuality* [online]. 27. jún 2016.[cit. 2018-04-03]. Dostupné
z: <<https://www.aktuality.sk/clanok/350984/sulik-o-moznom-referende-o-vystupeni-slovenska-z-eu/>>

AKTUALNE. Slovensko odsúhlasilo trvalý euroval na pozadí rokovaní o európskom
superštáte. In: *Aktuálne* [online]. 22. jún 2012.[cit. 2018-04-03]. Dostupné
z: <<https://aktualne.centrum.sk/slovensko-odsuhlasilo-trvaly-euroval-na-pozadi-rokovani-o-europskom-superstate/ekonomika/slovensko-a-ekonomika/>>

BOKŠA, V. VÝVOJ SLOVENSKEHO STRANICKEHO EUROSKEPTICIZMU V PROGRAMOCH POLITICKÝCH STRÁN PO SÚČASNOSTĎ. In: PULIB [online]. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak6/subor/4_Boksa.pdf>

BORIS KOLLÁR. In: Youtube [online]. 04.05.2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=T7yUBbrWjDA>>

BORIS KOLLÁR. In: Youtube [online]. 15.06.2018 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=79mxHQP91Bg>>

BORIS KOLLÁR. In: Youtube [online]. 30.09.2015 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=yjOxZ_hU3zE>

CONTI, N.; VERZICHELLI, L. The European Dimension of Political Discourse in Italy: A Longitudinal Analysis of Party Preferences. Centro Interdipartimentale di Ricerca sul Cambiamento Politico. In: CIRCaP [online]. December 2003 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://www.circap.org/uploads/1/8/1/6/18163511/occ_12.pdf>

FINWEB. Podporujete sankcie proti Rusku? [online]. In: Finweb 10. október 2014. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://finweb.hnonline.sk/ekonomika/536101-podporujete-sankcie-proti-rusku>>

FLOOD, Ch.; USHERWOOD, S. In: ResearchGate [online]. Január, 2005. [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/228490382_Positions_Dispositions_Transitions_A_model_of_Group_Alignment_on_EU_Integration>

GABRIŽOVÁ, Z; GEIST, R. Rozšírenie bojového poľa?: Analýza postojov a programov slovenských politických strán pred voľbami do Národnej rady SR 2016. In: ACADEMIA [online]. Február, 2016. [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <https://www.academia.edu/33701642/E%C3%9A_vo_vo%C4%BEB%C3%A1ch_2016_Roz%C5%A1irenie_bojov%C3%A9ho_po%C4%BEa>

HENDERSON, K. Euroscepticism or Europhobia: Opposition attitudes to the EU in the Slovak Republic. In: Sussex European Institute [online]. April, 2001 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-5.pdf&site=266>>

GABRIŽOVÁ, Z. Únii sa nepáči miera konzervativizmu v našom regióne. In: EurActiv [online]. 5. február 2016. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://euractiv.sk/section/buducnost-eu/interview/unii-sa-nepaci-miera-konzervativizmu-v-nasom-regione/>>

KRÁLIKOVÁ, M. EUROSCEPTICISM IN SLOVAKIA: THE BROKEN PROMISE OF PROSPERITY AND STABILITY. In: TruLies [online]. 2016. [cit. 2018-05-04]. Dostupné z: <<http://trulies-europe.de/?p=1198>>

SDKÚ-DS: Navrhne, aby sa o Ukrajine hovorilo v NR SR. In: Youtube [online]. 09.09.2014 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=B6phbN-JJUY>>

SLOBODA A SOLIDARITA. SaS je jednotná, euroval naďalej odmieta. In: SaS [online]. 20. september, 2011 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<http://www.sas.sk/detail/844/sas-je-jednotna-euroval-nadalej-odmieta/obsah>>

SME VOLBY. Parlamentné voľby 2012 – výsledky. In: SME [online]. 2012. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://www.sas.sk/detail/844/sas-je-jednotna-euroval-nadalej-odmieta/obsah>>

SME VOLBY. Parlamentné voľby 2016 – výsledky. In: SME [online]. 2016. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2016/vysledky>>

SPÁČ, P. Anti-Europeanism and Euroscepticism in Slovakia. In: ResearchGate [online]. 16. február, 2017. [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/313772101_Anti-Europeanism_and_Euroscepticism_in_Slovakia>

TA3. Eurobarometer: Slováci sa cítia byť občanmi EÚ viac ako ostatní. In: TA3 [online]. 2. február, 2013 [cit. 2018-03-02]. Dostupné z: <<https://www.ta3.com/clanok/1015278/eurobarometer-slovaci-sa-citia-byt-obcanmi-eu-viac-ako-ostatni.html>>

TREND. Slota v SNS končí. Vedenie ho vylúčilo. TREND [online]. 24. apríl 2013. [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/slota-v-sns-konci-vedenie-ho-vylucilo.html>>

7.3 Volebné programy strán

KOTLEBA - ĽUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO. 10 BODOV ZA NAŠE SLOVENSKO! In: Naše Slovensko [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebn%C3%BD-program-2016.pdf>>

KREŠŤANSKODEMOKRATICKÉ HNUTIE. Cesta pre Slovensko: Volebný program Kresťanskodemokratického hnutia 2012. 2012

KREŠŤANSKODEMOKRATICKÉ HNUTIE. Volebný program KDĤ 2016: Slovensko: bezpečný domov, spokojné rodiny. In: KDĤ [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://kdh.sk/wp-content/uploads/2016/01/volebny_program_web.pdf>

MOST-HÍD. Len zodpovedne: Programové ciele strany MOST-HÍD pre parlamentné voľby v roku 2012. 2012

MOST-HÍD. Občianska vízia. In: Občianska vízia [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://obcianskavizia.sk/>>

OBYČAJNÍ ĽUDIA A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI. Program za ľudské a rozumné Slovensko. In: Obyčajní ľudia [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <http://www.obycajni.ludia.sk/wp-content/uploads/2016/03/PROGRAM_OLANO_bez_orezek_B.pdf>

OBYČAJNÍ ĽUDIA A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI. Volebný program hnutia OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti pre voľby do NR SR v roku 2012. 2012

SLOBODA A SOLIDARITA. Volebný program. Parlamentné voľby 2016: aby sa doma oplatilo pracovať, podnikat' a žiť. In: SaS [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://www.sas.sk/detail/4065/nr-sr-2016/subory>>

SLOBODA A SOLIDARITA. Volebný program SaS pre budúce generácie. In: SaS [online]. 2012 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <https://manifesto-project.wzb.eu/download/originals/96440_2012.pdf>

SLOVENSKÁ DEMOKRATICKÁ A KREŠŤANSKÁ ÚNIA –
DEMOKRATICKÁ STRANA. Volebný program strany SDKÚ-DS k marcovým
voľbám 2016. 2016

SLOVENSKÁ DEMOKRATICKÁ A KREŠŤANSKÁ ÚNIA –
DEMOKRATICKÁ STRANA. Volebný program SDKÚ-DS pre voľby 2012: Pre
viac práce na Slovensku. In: Manifesto Project [online]. 2012 [cit. 2018-04-03].
Dostupné z: <https://manifesto-project.wzb.eu//down/originals/96523_2012.pdf>

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ STRANA. Hrdo, odborne, slušne: Volebný program pre
silný štát 2016-2020. In: Trend [online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné
z: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/slota-v-sns-konci-vedenie-ho-vylucilo.html>>

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ STRANA. VERNOSŤ SLOVENSKU: Programové
memorandum SNS. 2012

SME RODINA. Program: SME RODINA – Boris Kollár. In: Hnutie SME RODINA
[online]. 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<https://hnutie-smerodina.sk/program/>>

SMER - SOCIÁLNA DEMOKRACIA. Programové zameranie strany SMER –
sociálna demokracia na volebné obdobie 2012 – 2016. 2012

SMER - SOCIÁLNA DEMOKRACIA. Robíme pre ľudí – Február 2016. In: Strana
SMER [online]. 10. február 2016 [cit. 2018-04-03]. Dostupné z: <<http://smer-nmnv.sk/robime-pre-ludi-februar-2016>>